

พัฒนาการของการผลิตและการค้า
ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ :
บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์

The Development of Production and Trade
in Southeast Asia : A Historiographical Analysis

ชูลีพร วิรุณหะ*

Chuleporn Virunha

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของการผลิตและการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ จุดมุ่งหมายสำคัญคือการประเมินว่าการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภายใต้ “กรอบโครงอาณานิคม” สามารถทำให้เห็นถึงพลวัตของความเปลี่ยนแปลง ปัจจัยผลักดัน และผลกระทบที่มีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มากน้อยเพียงไร จากการสำรวจผลงานการศึกษาที่ปรากฏระหว่างทศวรรษ ๑๙๗๐ ถึง ทศวรรษ ๑๙๙๐ พบว่า แม้ว่าการศึกษาความเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทของระบบอาณานิคมจะช่วยให้เราเข้าใจกระบวนการของการผลิตและการค้า ในช่วง ๒๐๐ ปีที่ผ่านมา แต่กรอบโครงอาณานิคมให้ภาพของความเปลี่ยนแปลง

* รองศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ในลักษณะที่เป็นจุดหักเหมากกว่าเป็นภาพเคลื่อนไหว กรอบโครงนี้จึงมีข้อจำกัดในการศึกษามิติเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นดินแดนที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการค้าของโลกมาช้านาน ดังนั้น แนวทางที่จะศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ต่อไปในอนาคตจึงอาจไม่จำเป็นต้องยึดติดกับกรอบโครงของรัฐอาณานิคมในอดีตหรือรัฐชาติในปัจจุบัน แต่เป็นแนวทางการศึกษาที่สามารถแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่ผสมผสานท้องถิ่นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้ากับระบบเศรษฐกิจของโลก

คำสำคัญ : เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ การผลิตและการค้า กรอบโครงอาณานิคม

Abstract

This article takes a critical look at the development of production and trade in Southeast Asia in the 19th to 20th century from a historiographical perspective. It attempts to determine the extent to which a colonial framework has been used in the study of Southeast Asia's economic history, the resulting contribution to the knowledge of the forces and dynamics of historical changes, and their effect on Southeast Asian society. By surveying academic works published between the decades of 1970 to 1990, we find that the use of a colonial framework did contribute significantly to the understanding of the economic progress of the last 200 years. However, the emphasis on the colonial period, or colonial framework, has certain limitations since it sees economic change of modern times as a turning point rather than a continuous process. This gives rise to questions when considering that Southeast Asia had been part of the global trading network since ancient times. The study

concludes that future studies should move beyond both the colonial and the subsequent modern nation-state framework, and concentrate instead on finding networks and transitions that can demonstrate links between various localities and the global economic system.

Keywords : Southeast Asia, Economic History, production and trade, colonial framework

ในปัจจุบัน นักวิชาการส่วนหนึ่งได้ตั้งคำถามต่อการนำแนวคิดเกี่ยวกับ “รัฐชาติสมัยใหม่” (modernizing nation-state) มาใช้เป็นกรอบความคิด (concept) หรือกรอบการศึกษา (framework) ในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีความเห็นว่าการมองหาคุณลักษณะที่สัมพันธ์กับความเป็นรัฐชาติ เช่น ขอบเขตดินแดนและเอกภาพของสังคม เป็นต้น ไม่สามารถทำให้เราเข้าใจพื้นที่ (place) ผู้คน (people) และการคลี่คลายของอดีต (historical process) ของดินแดนในภูมิภาคนี้ได้อย่างถ่องแท้ การศึกษาด้านหนึ่งที่ได้รับการมองว่ามีข้อจำกัดหากจะทำการศึกษาภายใต้กรอบของรัฐชาติสมัยใหม่คือมิติทางเศรษฐกิจ^๒ ทั้งนี้เพราะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าของโลก ดินแดนนี้จึงเป็นจุดพบปะของผู้คนบนเส้นทางการค้าจากส่วนต่างๆ ของโลก ก่อให้เกิดดวงจร (zone) และเครือข่าย (network) ทางเศรษฐกิจ - ไม่ว่าจะเป็นทางการค้า การเงิน การผลิต หรือการลงทุน - หลายเครือข่ายและหลากหลายรูปแบบและที่สำคัญ เครือข่ายทางเศรษฐกิจเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์หรือสอดคล้องกับขอบเขตทางภูมิรัฐศาสตร์ของรัฐพื้นเมืองในอดีตและขอบเขตประเทศหรือรัฐชาติสมัยใหม่ที่ปรากฏในปัจจุบัน นอกจากนั้น ความเข้าใจเกี่ยวกับมิติเศรษฐกิจที่อยู่นอกกรอบของรัฐชาติหรือพรมแดนนั้นวันจะยังมีความสำคัญในยุคของโลกไร้พรมแดนที่กำลังเกิดขึ้นขณะนี้

อย่างไรก็ตาม การคิดนอกกรอบใช้ว่าจะนำไปสู่แนวทางการศึกษาที่เหมาะสมกว่าเสมอไป เช่นเดียวกัน การคิดในกรอบก็ใช่ว่าจะไม่ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่เป็น

ประโยชน์ การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ปรากฏในบทความนี้จึงเป็นความพยายามที่จะผลานประโยชน์จากผลงานที่เป็นตัวแทนของจุดยืนทั้งสองด้าน โดยการสำรวจผลงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในมิติเศรษฐกิจในช่วง ๓๐ ปีระหว่างทศวรรษ ๑๙๗๐ ถึงทศวรรษ ๑๙๙๐ จุดมุ่งหมายสำคัญคือการสืบค้นองค์ความรู้ว่าด้วยพัฒนาการของการผลิตและการค้าที่มาจากผลงานการศึกษาที่ใช้ช่วงสมัยอาณานิคมหรือช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ เป็นกรอบในการศึกษา พร้อมทั้งนำเสนอผลงานที่ศึกษาในรูปแบบที่แตกต่างออกไป ทั้งนี้เพื่อให้เห็นแนวโน้มของการกำหนดประเด็นการศึกษาที่ผ่านมา แนวคิดที่นำมาใช้ในการศึกษา ผลสรุปที่ได้ และทิศทางที่จะสามารถศึกษาต่อไปได้ในอนาคต

ความสำคัญของมิติเศรษฐกิจในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การเขียนประวัติศาสตร์ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในภาพรวมซึ่งต่างจากการเขียนที่เน้นประเทศใดประเทศหนึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยมีผลงานของ D.G.E. Hall, A History of Southeast Asia (1955) เป็นงานสำคัญชิ้นแรก อย่างไรก็ตาม A History of Southeast Asia ยังคงเป็นผลงานที่ร้อยรวมเรื่องราวของบริเวณต่างๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากกว่าที่จะเป็นการศึกษาจากบริบทของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างแท้จริง สาเหตุที่ทำให้ผลงานทางประวัติศาสตร์รุ่นแรกๆ ของภูมิภาคนี้มุ่งเน้นไปที่ส่วนย่อยมากกว่าการให้ภาพรวมเกิดจากองค์ความรู้ที่มีอยู่ขณะนั้น กล่าวคือ ผู้ที่ศึกษาเรื่องราวของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะประกอบด้วยกลุ่มหลัก ๒ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนักโบราณคดีและตะวันออกศึกษา (Orientalist) ซึ่งสนใจค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ยุคโบราณ และกลุ่มข้าราชการกึ่งนักวิชาการชาวตะวันตกซึ่งจะผลิตผลงานด้านประวัติศาสตร์สมัยอาณานิคมที่เน้นกิจกรรมของชาวยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^๑ ผลงานการศึกษาทั้งสองรูปแบบทำให้องค์ความรู้ที่ปรากฏเน้นไปที่ประเทศหรือกลุ่มประเทศมากกว่าที่จะศึกษาเป็นภาพรวม ดังนั้น เมื่อการศึกษาเรื่องราวของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พัฒนาไปและมีความต้องการที่จะศึกษาเปรียบเทียบ หรือศึกษาจากบริบทของภูมิภาค ผู้ศึกษา

ในระยะต่อมาก็ต้องพยายามหา “ประเด็นร่วม” หรือ “ลักษณะร่วม” ที่จะทำให้สามารถศึกษาเรื่องของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในภาพรวมได้

การมองหาลักษณะร่วมทำให้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม รวมไปถึงวัฒนธรรมก้าวเข้ามามีความสำคัญในแวดวงของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษามากขึ้น ทั้งนี้ เพราะวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของผู้คนในภูมิภาคนี้มีความคล้ายคลึงกันทั้งในอดีตและปัจจุบัน แม้ว่าความเป็นไปและพัฒนาการทางการเมืองของแต่ละประเทศจะมีจุดผกผันที่แตกต่างและแตกแยกกันออกไป นอกจากนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังเข้าสู่จุดเปลี่ยนที่สำคัญในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ และหลังจากการล่มสลายของระบอบอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงทศวรรษ ๑๙๕๐ ด้วยเหตุผลเพิ่มเติมอีก ๒ ประการ กล่าวคือ นักประวัติศาสตร์เริ่มสนใจที่จะศึกษาอดีตเพื่ออธิบายเหตุการณ์ปัจจุบันหรือเหตุการณ์ร่วมสมัย หรือเพื่อหาเอกลักษณ์ของรัฐชาติที่กำลังเกิดขึ้นใหม่ และนักประวัติศาสตร์เริ่มรับอิทธิพลทางด้านความคิดและวิธีการศึกษาของสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์อื่นๆ เข้ามาสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์เริ่มเป็นที่นิยมแทนการบันทึกและอธิบายเหตุการณ์อย่างที่เคยเป็นมา

แนวทางการวิเคราะห์แนวทางหนึ่งที่นิยมใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์คือการมองหาความเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบันจากแง่มุมของ “ความเปลี่ยนแปลง” นักประวัติศาสตร์เชื่อมโยงความเปลี่ยนแปลงเข้ากับ “ความทันสมัยหรือความเป็นสมัยใหม่” (modernity) และพยายามค้นหาหรือกำหนด “จุดเปลี่ยน” หรือ “ช่วงระยะเปลี่ยนผ่าน” ระหว่างสังคมดั้งเดิมกับสังคมสมัยใหม่ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเสนอ แนวทางการวิเคราะห์เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้แก่ Harry J. Benda ในบทความเรื่อง The Structure of Southeast Asian History : Some Preliminary Observations (1962) ศาสตราจารย์เบนดาได้อภิปรายเกี่ยวกับการมองหาจุดเปลี่ยนที่มีผลต่อการกำหนดยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ โดยเสนอว่านักประวัติศาสตร์ไม่ควรนำเหตุการณ์ทางการเมืองมากำหนดยุคสมัยหรือจุดเปลี่ยน แต่ให้มองว่าประวัติศาสตร์เข้าสู่จุดเปลี่ยนเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง (structural change) เกิดขึ้นในสังคมนั้นๆ ซึ่งหมายถึงว่าเราต้องเห็นการเปลี่ยนแปลงทั้งของการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ที่ทำให้สังคมหรือชุมชนหรือรัฐเปลี่ยนรูปลักษณะไปจากเดิม เขา

กล่าวว่า

แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์เชิงโครงสร้างควรเริ่มต้นด้วยความพยายามที่จะค้นหาหรือปะติดปะต่อรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองในยุคคลาสสิก จากนั้นการแบ่งยุคก็จะตรงกับทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างที่กระทบต่อรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ซึ่งไม่จำเป็นต้องตรงกับการขึ้นลงของอำนาจกษัตริย์ ราชวงศ์ หรือกลุ่มชาติพันธุ์

แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างมีผลต่อการขยายตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกที่เกิดความตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภายใต้แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างนั้น ผู้ศึกษาส่วนใหญ่จะมุ่งความสนใจไปที่เหตุการณ์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ เนื่องจากเป็นช่วงที่เห็นความเปลี่ยนแปลงได้ชัด ความนิยมดังกล่าวทำให้เกิด การอภิปรายต่อเนื่องในกลุ่มนักวิชาการว่าลักษณะเช่นไรจึงจะถือว่าสังคมมีความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเกิดขึ้น ตัวอย่างของการโต้แย้งเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้แก่งานของ Victor Lieberman, "Reinterpreting Burmese History", *Comparative Studies in Society and History*, 29 : 1 (1987) งานของ Micheal Aung-Thwin "Spirals in Early Southeast Asian and Burmese History", *Journal of Interdisciplinary History*, 21 : 4 (Spring 1991), p. 575-602 และ Victor Lieberman, "Secular Trend in Burmese Economic History, c. 1350-1830", *Modern Asian Studies*, 25 : 1 (1991), p. 1-31 ข้อโต้แย้งของนักวิชาการทั้งสองเกิดจากการนำแนวความคิดของเบนดามาประยุกต์เข้ากับกรณีของประวัติศาสตร์พม่า โดย อ่อง ทวิน เสนอว่าหากเรามองหาจุดเปลี่ยนเชิงโครงสร้างของสังคมที่แท้จริงประวัติศาสตร์พม่าอาจถือว่าไม่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เนื่องจากวิถีชีวิตของผู้คนก็ดี โครงสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคมพม่าก็ดี ยังไม่ได้เปลี่ยนไปจากที่พบเห็นในอดีตจนกระทั่งเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ ๒๐

ข้อเสนอของอ่อง ทวิน ทำให้นักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหันมามองสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างพิลึกพิลั่นมากขึ้น การศึกษาที่ปรากฏมีทั้ง

ส่วนที่สนับสนุนแนวคิดนี้ โดยการชี้ให้เห็นว่าผู้คนส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังคงดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ขณะที่เศรษฐกิจภาคสมัยใหม่ (modern sector) ที่พัฒนาขึ้นมักอยู่ในมือของกลุ่มผู้นำ หรือชาวตะวันตกและชาวจีนอพยพซึ่งเป็นประชากรส่วนน้อย อย่างไรก็ตาม การมองว่าเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังคงรูปแบบของเศรษฐกิจเพื่อยังชีพมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ขัดแย้งกับข้อเท็จจริงบางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อมูลที่ปรากฏอย่างชัดเจนว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีบทบาทสำคัญในการค้าของโลกและมีการทำการค้าทางทะเลมาอย่างคึกคักมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษต้นๆ เพื่อตอบคำถามหรืออธิบายข้อขัดแย้งนี้ ผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงการผลิตและการค้าเข้าด้วยกันในแบบองค์รวม

นอกเหนือจากการพิจารณาเรื่องของ “ความสืบเนื่อง” และ “ความเปลี่ยนแปลง” ในมิติเศรษฐกิจแล้ว การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยังมุ่งสู่การค้นหาคำตอบว่าความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดขึ้นเพราะอะไร ซึ่งเป็นประเด็นที่มีการโต้แย้งกันมากเช่นกัน มุมมองที่แตกต่างกันอย่างแรกคือใครหรืออะไรผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ผู้ศึกษากลุ่มหนึ่งมองว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากแรงผลักดันของปัจจัยภายนอกซึ่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นฝ่ายตอบสนอง ขณะที่ผู้ศึกษาอีกกลุ่มหนึ่งเสนอให้มองการเปลี่ยนแปลงว่าเป็นผลของกระบวนการเลือกสรรจากภายใน หรือเกิดจากตัวแปรภายในสังคมพื้นเมือง มุมมองที่ขัดแย้งอย่างที่สองอยู่ที่การประเมินผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซึ่งพบมาก ในการศึกษาความเปลี่ยนแปลงภายใต้ระบอบอาณานิคมหรือกระบวนการทำให้ทันสมัยในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามุมมองในการวิเคราะห์จะแตกต่างกัน แต่สิ่งที่ผู้ศึกษาทั้งสองกลุ่มใช้ในการศึกษาเหมือนกันคือการใช้ช่วงสมัยอาณานิคมหรือใช้ตัวระบอบอาณานิคมเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์ เรียกให้เข้าใจอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นการศึกษาภายใต้ “กรอบอาณานิคม” (colonial framework) ดังนั้นเมื่อการศึกษามิติเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก้าวหน้าไปในระดับหนึ่ง ความต้องการที่จะประเมินองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายใต้กรอบอาณานิคมจึงเกิดขึ้น

ความสำคัญของกรอบอาณานิคม (colonial framework)

ในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

ในบทความซึ่งตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๙๘๐^๕ ศาสตราจารย์เอมเมอร์สัน (D.K. Emmerson) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่าที่ผ่านมาว่ามีการแบ่งแยกระหว่างพัฒนาการทางการเมือง-เศรษฐกิจกับพัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรม ประเด็นแรก แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงได้อย่างเด่นชัดโดยมีตัวกระตุ้นหรือบ่อเกิดของความเปลี่ยนแปลงที่มาจากปัจจัยภายนอก ในขณะที่ประเด็นหลังซึ่งได้แก่องค์ประกอบทางสังคม-วัฒนธรรมที่มีมาแต่ดั้งเดิมจะถูกมองว่าคงความสืบเนื่องมากกว่า เอมเมอร์สันได้นิยามมุมมองเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงและความสืบเนื่องที่ปรากฏในงานศึกษาที่เขาสำรวจออกเป็น ๒ แบบอย่างกว้างๆ ได้แก่มุมมองเกี่ยวกับ “ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยภายนอก” (dependent change) กับมุมมองเกี่ยวกับ “ความสืบเนื่องของรูปแบบดั้งเดิม” (original continuity) เขากล่าวว่า มุมมองทั้ง ๒ ประการมีอิทธิพลต่อผู้ศึกษาประวัติศาสตร์มาโดยตลอด แม้ว่าจะมีการเสนอแนวความคิดที่มีความสำคัญต่อการตีความทางประวัติศาสตร์เพิ่มขึ้น เช่น การเสนอแนะว่าผู้ศึกษาควรให้ความสนใจต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากความพยายามของสังคมพื้นเมืองในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างภายในให้เหมาะสมกับ สถานการณ์ใหม่ด้วยตนเอง (autonomous change หรือ original change) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เราคงต้องยอมรับว่าการมองความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในลักษณะของการปรับเปลี่ยนของสังคมพื้นเมืองจะทำได้ยากกว่าลักษณะของความเปลี่ยนแปลงตามแรงกระตุ้นจากภายนอก โดยเฉพาะเมื่อศึกษาเจาะจงลงไปที่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่อิทธิพลจากภายนอกภูมิภาคในรูปแบบของระบอบอาณานิคมปรากฏชัดเจนและมีผลทำให้ระบบการเมืองและเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงไปจากลักษณะดั้งเดิมอย่างเห็นได้ชัด

ความลำบากในการทวนกระแสความคิดเกี่ยวกับอิทธิพลของปัจจัยภายนอกที่มีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมากขึ้นเมื่อพิจารณาถึงพัฒนาการของการผลิตเพื่อส่งออก (export production) ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ แม้ว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีการค้าขายกับนอกภูมิภาคและส่งผลผลิตพื้นเมืองออกสู่ตลาดภายนอก

มานานแล้วก็ตาม แต่การขยายตัวอย่างรวดเร็วของการผลิตเพื่อส่งออกจนกระทั่งกลายเป็นพลังทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดนั้น มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความต้องการที่เพิ่มขึ้นของตลาดภายนอกประการหนึ่งและสัมพันธ์กับการปกครองในระบบอาณานิคมของชาติตะวันตกในดินแดนนี้อีกประการหนึ่งอย่างปฏิเสธมิได้^๑ เป็นที่ทราบกันว่าผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่สุดของการเข้าครอบครองดินแดนของชาติตะวันตก และเมื่อมีการก่อตั้งการปกครองในระบบอาณานิคมขึ้น รากฐานดังกล่าวก็จะกลายเป็นกลไกสำคัญในการวางระบบเศรษฐกิจให้เป็นไปตามความต้องการของชาติตะวันตก ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่การทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และผลกระทบต่อสังคมที่ตามมามักจะศึกษาจากกรอบอาณานิคมและเน้นไปที่ความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัจจัยภายนอก

ในการประเมินความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายใต้ระบบอาณานิคม ผู้ศึกษาได้ให้ภาพทั้งทางลบและทางบวก ในด้านหนึ่งเรามักตัวอย่างของงานที่เสนอว่า บทบาทของรัฐบาลอาณานิคมและกลุ่มนักธุรกิจชาวตะวันตกเป็นกลไกสำคัญในการนำทุน เทคโนโลยี ประสิทธิภาพและเครือข่ายการค้ามาสู่ภูมิภาคนี้ ซึ่งหากปราศจากสิ่งนี้ การพัฒนาประเทศในช่วงสมัยใหม่ก็ไม่สามารถเริ่มต้นขึ้นได้^๒ ในทางตรงกันข้าม ผลงานการศึกษาอื่นๆ ซึ่งให้เห็นว่าการที่รัฐบาลอาณานิคมตักตวงผลประโยชน์จากการผลิตเพื่อส่งออกไม่เพียงแต่จะทำให้เศรษฐกิจของดินแดนนั้นๆ ต้องผูกติดกับความต้องการและกำลังซื้อของตลาดภายนอก แต่ยังทำให้เกิดลักษณะเศรษฐกิจแบบทวิลักษณ์ คือมีส่วนที่เป็นเศรษฐกิจส่งออกทันสมัยและส่วนที่ยังคงผลิตเพื่อยังชีพ ทำให้เกิดความแตกต่างในวิถีชีวิตของคนอย่างเห็นได้ชัด ยกตัวอย่างเช่น วิลเลียม รอฟฟ์ (W.R. Roff) นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องราวของชนพื้นเมืองในประเทศมาเลเซียกล่าวว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบอาณานิคมของอังกฤษนั้นเป็นไปอย่างรวดเร็วจนกระทั่ง “ทั้งชาวมลายูไว้ข้างหลังเหมือนกับเรือสำเภาที่แล่นอยู่ท่ามกลางเรือเดินสมุทรซึ่งก็คงจะรู้สึกถึงความล้นละเหือนอยู่บ้าง แต่ในที่สุดก็ถูกทิ้งให้แล่นไปตามยถากรรมของตนเอง”^๓

แม้ว่าผู้ศึกษาจะมีความเห็นแตกต่างในการมองว่าระบบอาณานิคมเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเจริญหรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคมพื้นเมือง แต่ทั้งสองฝ่ายต่างก็ใช้ความสัมพันธ์ระหว่างระบบอาณานิคมกับการเปลี่ยนแปลงที่มาจากปัจจัย

ภายนอกเป็นแนวทางในการศึกษา อย่างไรก็ตาม เมื่อการศึกษามิติเศรษฐกิจดำเนินไประยะหนึ่ง ผู้ศึกษาพบว่ากรอบอานานิคมไม่สามารถให้คำอธิบายต่อคำถามบางประการได้อย่างเป็นที่น่าพอใจ ตัวอย่างที่เด่นชัดประการหนึ่งคือในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมชาวนาหรือการปรับตัวของชาวนาซึ่งจากการศึกษาพบว่าการปรับตัวไม่สัมพันธ์กับนโยบายและการชักนำของผู้ปกครองอานานิคมเสมอไป ในบางกรณีที่รัฐบาลอานานิคมมิได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชาวนา หรือในกรณีที่พบว่ารัฐบาลได้ใช้นโยบายกีดกันมิให้ชาวนาเข้ามา มีบทบาทในการผลิตเพื่อส่งออก เช่นกรณีของการเพาะปลูกยางพาราในอานานิคมบริติช มลายา (British Malaya) ชาวนาในบริเวณดังกล่าวสามารถตอบสนองต่อแรงกระตุ้นของตลาดได้เองและทำการผลิตเพื่อขายได้เป็นอย่างดี ก่อให้เกิดคำถามว่าอะไรคือพลังผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยน นอกจากนี้ สิ่งที่จะต้องคำนึงอีกประการหนึ่งคือระบอบอานานิคมมิได้มีอิทธิพลต่อดินแดนต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่าเทียมกัน กรณีของสยามซึ่งไม่ได้ตกเป็นอานานิคมถือเป็นข้อยกเว้น แต่แม้ในบริเวณที่เป็นอานานิคมก็ยังมีความแตกต่างไปตามแต่ละสถานที่และเวลา ทำให้ไม่สามารถด่วนสรุปเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลของระบอบอานานิคมได้

หากการตีความผ่านกรอบอานานิคมไม่เพียงพอที่จะอธิบายความคลี่คลายที่เกิดขึ้นในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คำถามต่อไปคือจะมีกรอบความคิดอื่นใดที่สามารถใช้เป็นพื้นฐานของการค้นคว้าได้อีกบ้าง เอมเมอร์สันกล่าวถึงงานของ ฟาน เลอร์ (Van Leur) ซึ่งศึกษาวิวัฒนาการของเครือข่ายการค้าภายในของเอเชียว่าเป็นตัวอย่างของการศึกษาที่ชี้ให้เห็นความสืบเนื่องของรูปแบบเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการปรับตัวของผู้คนในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง (original continuity)^{๑๐} เขายังได้แนะนำต่อไปว่าแนวความคิดของเบนดาซึ่งเสนอมุมมองเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่มาจาก การปรับตัวภายในของสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ควรได้รับการสานต่อเพิ่มขึ้น หรือมิฉะนั้น ผู้ศึกษาอาจจะขยายขอบข่ายของการศึกษาให้กว้างขึ้น โดยมองพัฒนาการของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าเป็นกระบวนการการเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์หรือเป็นแบบแผนเดียวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั่วโลก (global process) แนวคิดของเบนดาเหมาะกับการศึกษาสังคมในระดับย่อยและลุ่มลึกอย่างเช่นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น^{๑๑} ส่วนแนวความคิดหลังนั้นเป็นการศึกษาในระดับมหภาค อย่างเช่นการนำงานของวอลเลอรัสไตน์ (Immanuel Wallerstein) ที่ศึกษาระบบทุนนิยมโลกมาประยุกต์ใช้ในการ

ศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงอันเนื่องมาจากการถูกดึงเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก เป็นต้น^{๑๖} ครอบคลุมคิดที่กล่าวมาจะแตกต่างกันในแง่ของการวางขอบเขตและความลุ่มลึกของการศึกษา (scope and depth) แต่มีความคล้ายคลึงตรงที่ให้ความสำคัญต่อมิติเศรษฐกิจในการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงหรือความสืบเนื่องของประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

บทความของเอมเมอร์สันทำหน้าที่สำคัญในการจุดประกายความคิด อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผลงานที่เขาเลือกนำมาวิเคราะห์จะเป็นผลงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในบริบทของภูมิภาค แต่ไม่มีชิ้นใดที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยตรง ขณะที่ตั้งแต่ประมาณกลางทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมา มีผลงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากมิติเศรษฐกิจเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเฉพาะด้าน และใช้ประเทศหรือพื้นที่ที่ไม่ใช่ภูมิภาคเป็นขอบเขตการศึกษาดังนั้น การสำรวจผลงานเหล่านี้จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้เราสามารถกำหนดสถานะของความรู้และประเมินแนวโน้มหรือทิศทางของการศึกษาที่ผ่านมา ในส่วนต่อไปนี้จะขอเสนอบทความ ผู้เขียนมีจุดประสงค์หลัก ๒ ประการ ประการแรกคือศึกษาวิเคราะห์ผลของการศึกษาที่ว่าด้วยพัฒนาการของการผลิตและการค้าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ซึ่งเป็นประเด็นศึกษาที่สัมพันธ์กับการใช้กรอบอานานิคมมากที่สุด ประการที่สองคือการนำความรู้ที่ได้รับจากการสำรวจผลงานการศึกษาดังกล่าวมาประเมินว่ากรอบอานานิคมนั้นเหมาะสมที่จะใช้ในการศึกษา “ความเปลี่ยนแปลงและความสืบเนื่อง” ในมิติเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้มากน้อยเพียงไร และมีผลงานที่ใช้แนวทางการศึกษาอื่นบ้างหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นแนวโน้มของการกำหนดประเด็นที่เป็นที่สนใจศึกษา ผลสรุปที่ได้ และทิศทางที่จะสามารถศึกษาต่อไปได้ในโอกาสข้างหน้า

การสำรวจผลงานศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ทศวรรษ ๑๙๗๐ ถึง ๑๙๙๐)

จากการพิจารณาผลงานประวัติศาสตร์ที่ศึกษาจากมิติเศรษฐกิจตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมา สิ่งแรกที่สังเกตได้คือผลงานที่ปรากฏในช่วงทศวรรษ ๑๙๗๐ และต้นทศวรรษ ๑๙๘๐ จะศึกษาเรื่องราวในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ภายใต้อารมณ์

อาณานิคมเป็นส่วนใหญ่ จากนั้น จะเริ่มมีผลงานที่ศึกษาจนกรอบอาณานิคมและผลงานที่ศึกษาช่วงระยะเวลาก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เพิ่มเติมมากขึ้น การสำรวจผลงานต่อไปนี้จะแยกออกเป็น ๒ ส่วนเพื่อแสดงแนวโน้มดังกล่าวให้เห็นชัดเจน

ผลงานศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของการผลิตและการค้า (ทศวรรษ ๑๙๗๐ - ต้นทศวรรษ ๑๙๘๐)

กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เด่นชัดที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยอาณานิคม หรือคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ คือการผลิตสินค้าวัตถุดิบและแร่ธาตุเพื่อส่งออก (production of export commodities) โดยมีผลผลิตสำคัญได้แก่ ดีบุก ยางพารา ข้าว น้ำตาล ยาสูบ น้ำมัน และมีผลผลิตรองๆ อีกเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม การผลิตเพื่อส่งออกดังกล่าวพัฒนามันขึ้นในพื้นที่ต่างๆ ภายในระยะเวลาไม่เท่ากัน รวมทั้งมีรูปแบบของการผลิตและการดำเนินงานที่แตกต่างกัน สินค้าออกที่สำคัญที่สุดมาจากบริเวณคาบสมุทรมลายู และเกาะสุมาตรา ทำให้ภาคใต้ของไทย อาณานิคมบริติช มลายาของอังกฤษ และอาณานิคมเนเธอร์แลนด์ อีส อินดีส์ (Netherland East Indies) ของดัตช์ มีเศรษฐกิจที่วางอยู่บนรากฐานของการผลิตดีบุกและยางพารา ส่งผ่านเมืองท่าในช่องแคบมะละกาออกสู่ตลาดโลก ในขณะที่อาณานิคมพม่าของอังกฤษ (British Burma) บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของสยาม และโคชินไชน่าของฝรั่งเศส (French Cochinchina) เป็นแหล่งผลิตข้าวและอาหารส่งไปยังตลาดภายในภูมิภาคและตลาดเอเชีย ได้แก่ อินเดีย และจีน

ดีบุกเป็นสินค้าออกที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วเป็นอันดับแรก คือตั้งแต่ทศวรรษ ๑๘๗๐ เป็นต้นมา ในระยะแรก ผลผลิตส่วนใหญ่มาจากเหมืองแร่ที่เป็นธุรกิจขนาดย่อมของชาวจีนและใช้แรงงานอพยพของชาวจีนเช่นกัน ต่อมาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ การทำเหมืองแร่เริ่มปรับเปลี่ยนไปสู่รูปแบบของธุรกิจที่ลงทุนสูงขึ้นและใช้เทคโนโลยีทันสมัย ได้แก่ เหมืองขุด (dredging) ซึ่งเข้ามาพร้อมกับการขยายการลงทุนของชาวตะวันตก จนสามารถเข้าควบคุมกิจการเหมืองแร่ส่วนใหญ่ได้ในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑^๓ ส่วนการผลิตยางพารานั้นเป็นกิจการที่ลงทุนโดยชาวตะวันตกตั้งแต่เริ่มแรก ในช่วงทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และจะอยู่ในรูปแบบของการทำสวนยางพาราขนาดใหญ่ (plantation) ซึ่งในบริติช มลายาจะใช้แรงงานของชาวอินเดียอพยพ^{๑๔} อย่างไรก็ตาม เมื่อคุณค่าของยางพาราในฐานะพืชเศรษฐกิจเริ่มเป็นที่ประจักษ์ การปลูกยางพาราจะแพร่กระจายไปในชุมชนพื้นเมืองซึ่งทำสวนยางพาราขนาดเล็ก (smallholder)

ไว้เป็นพืชเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการปลูกข้าวหรือการเกษตรกรรมอื่นๆ ในช่วงทศวรรษ ๑๙๒๐ ผลผลิตที่ได้จากสวนยางพาราของชาวพื้นเมืองสูงถึง ๑ ใน ๓ ของจำนวนผลผลิตทั้งหมดที่ส่งออกจากบริติช มลายา^{๕๕}

เนื่องจากการเปิดแหล่งผลิตบนคาบสมุทรมลายูสอดคล้องกับระยะเวลาในการวางรากฐานการปกครองแบบอาณานิคมของอังกฤษ คือตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๗๔ เป็นต้นมา การศึกษาพัฒนาการของการผลิตเพื่อส่งออกจึงมักศึกษาในบริบทของการก่อเกิดรัฐอาณานิคม^{๕๖} ในการทำความเข้าใจพัฒนาการของการผลิต ความสนใจของผู้ศึกษาจะมุ่งไปที่การวางระบบบริหารและนโยบายทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้ปกครอง เช่น การจัดสรรที่ดิน ภาษีอากร ระบบการเงินการธนาคาร นโยบายด้านการค้าและแรงงาน นอกจากนี้ยังศึกษาการเติบโตของโครงสร้างด้านสาธารณูปโภคที่รองรับพัฒนาการของเศรษฐกิจ เช่น การคมนาคมขนส่ง เป็นต้น^{๕๗}

การศึกษาที่ปรากฏชี้ให้เห็นว่าระบอบอาณานิคมเปิดโอกาสให้รัฐและกลุ่มนักธุรกิจชาวตะวันตกร่วมมือกันหาผลประโยชน์จากที่ดินและทรัพยากร เพื่อผลิตสินค้าที่เป็นที่ต้องการของประเทศอุตสาหกรรม กลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจคือการลงทุนของชาวตะวันตกที่เข้ามาในรูปแบบของบริษัท จำกัด (joint-stock company) ซึ่งตั้งขึ้นเพื่อเรียกเงินทุนจากเมืองใหญ่ ในยุโรป^{๕๘} บริษัทเหล่านี้เมื่อมาเปิดเหมืองแร่หรือสวนยางพารามักจะได้รับสิทธิพิเศษจากรัฐบาลอาณานิคม เช่น ในการจับจองที่ดิน หรือจากการที่รัฐบาลวางนโยบายควบคุมปริมาณการนำเข้า-ส่งออกสินค้า เป็นต้น ชาวตะวันตกได้นำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการผลิต แต่การถ่ายทอดเทคโนโลยีดังกล่าวไปสู่คนพื้นเมืองมิได้เกิดขึ้น นอกจากนั้น รัฐบาลอาณานิคมและนักลงทุนชาวตะวันตกยังไม่ส่งเสริมให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมการแปรรูปและการผลิตสินค้าสำเร็จรูปอื่นๆ เพื่อปกป้องตลาดไว้ให้กับสินค้าจากยุโรป ดังนั้น เศรษฐกิจที่มีรากฐานอยู่บนการผลิตเพื่อส่งออกจึงขึ้นอยู่กับความต้องการและสภาพคล่องของตลาดโลก ซึ่งส่งผลกระทบชัดเจนเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำตอนต้นทศวรรษ ๑๙๓๐ ขณะเดียวกัน เกษตรกรพื้นเมืองจะถูกไล่เลยหรือเผชิญกับนโยบายกีดกันออกจากการผลิตภาคสมัยใหม่จนทำให้สถานะทางเศรษฐกิจเริ่มล้าหลังเมื่อเทียบกับกลุ่มชนอพยพอื่นๆ เช่นชาวจีน เป็นต้น^{๕๙} เมื่อพิจารณาในภาพรวมเช่นนี้ อาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการของการผลิตเพื่อส่งออกภายใต้ระบอบอาณานิคมเป็นปัจจัยที่ทำให้ลายความสืบเนื่องของสังคมโดยการเปลี่ยน “เศรษฐกิจแบบเก่า

ที่ประกอบด้วยป่าไม้และการเพาะปลูกขนาดเล็กๆ ที่นั่นที่นี่... มาเป็นเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่อย่างที่เรารู้จักในปัจจุบัน”^{๒๐}

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริติช มลยาที่กล่าวมามีความคล้ายคลึงกับพัฒนาการของการผลิตเพื่อส่งออกในเนเธอร์แลนด์ อีส อินเดียบางส่วนแต่ไม่ทั้งหมด บริเวณหมู่เกาะรอบนอกของอาณานิคมของดัตช์แห่งนี้ (Outer Islands) โดยเฉพาะเกาะสุมาตราอาจมีประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกับของบริติช มลยาเนื่องจากสินค้าหลักที่ผลิตคือดีบุกและยางพาราเช่นกัน แต่ในส่วนของเกาะชวานั้น การผลิตเพื่อส่งออกจะแตกต่างกันในรูปแบบและระยะเวลา ชาวเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลเพื่อการค้านับแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งดำเนินการโดยชาวจีน^{๒๑} แต่อุตสาหกรรมน้ำตาลในชวามาขยายตัวอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษ ๑๘๓๐ ภายใต้ระบบการผลิตที่เรียกว่าระบบบังคับการเพาะปลูก (cultivation system)^{๒๒} ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๓๐-๑๘๗๐ การผลิตน้ำตาลในชวาส่วนใหญ่จะจัดการโดยรัฐซึ่งออกทุนให้เอกชนชาวจีนมาเป็นผู้ดำเนินการ โดยเฉพาะในการแปรรูปอ้อยเป็นน้ำตาล^{๒๓} ขณะเดียวกัน รัฐบาลดัตช์ได้เข้าควบคุมการผลิตวัตถุดิบโดยบังคับใช้แรงงานของคนพื้นเมืองบนที่ดินของชวา และให้อยู่ภายใต้การดูแลของผู้นำพื้นเมืองภายใต้การควบคุมของข้าราชการชาวดัตช์อีกทอดหนึ่ง การใช้ที่ดินและแรงงานของชวาในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อส่งออกทำให้ระบบบังคับการเพาะปลูกได้รับการมองว่าวางอยู่บนพื้นฐานของการบังคับใช้แรงงานไม่ต่างไปจากระบบไพร่ในสมัยดั้งเดิม ส่วนผลผลิตจะถูกนำไปแปรรูปในโรงงานโดยแรงงานที่ถูก “เกณฑ์” มาอีกเช่นกัน^{๒๔} จากนั้นก็ทำการส่งออกผ่านบริษัทการค้าที่รัฐบาลดัตช์จัดตั้งขึ้นในรูปแบบของรัฐวิสาหกิจ บริษัทนั้นคุมการส่งออกกว่า ๒ ใน ๓ ของผลผลิตทั้งหมดที่ออกจากชวา อุตสาหกรรมน้ำตาลในชวาจึงก่อให้เกิดการอภิปรายในวงการศึกษาอย่างกว้างขวางในแง่ของผลกระทบทางเศรษฐกิจ-สังคมที่มีต่อชนพื้นเมือง และประเด็นที่ว่าโครงสร้างของสังคมชวาเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไรเมื่อระบบการผลิตนั้นเป็นการผสมผสานระหว่างการดำเนินกิจการของทุนนิยมตะวันตกกับการใช้แรงงานและที่ดินในระบบการผลิตดั้งเดิม^{๒๕}

สำหรับการผลิตเพื่อส่งออกในบริเวณหมู่เกาะรอบนอกของเนเธอร์แลนด์ อีส อินเดียสันนั้นมีลักษณะคล้ายกับบริติช มลยาโดยตรงที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการขยายอิทธิพลด้านการปกครองของดัตช์ ในช่วงทศวรรษ ๑๘๗๐ อำนาจการปกครองของดัตช์ในบริเวณหมู่เกาะรอบนอกยังอยู่ในระดับผิวเผิน แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมาจนถึง ค.ศ. ๑๙๑๐ ดัตช์

ได้เข้าครอบครองและกระชับอำนาจในบริเวณนี้อย่างต่อเนื่อง ในระยะเวลาเดียวกัน การผลิตเพื่อส่งออกจากบริเวณนี้ก็ขยายตัวอย่างรวดเร็วภายใต้การลงทุนและการดำเนินงานของรัฐและเอกชน ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๐๐-๑๙๓๐ การผลิตน้ำตาลในหมู่เกาะรอบนอกเพิ่มขึ้น ๔ เท่าตัว ส่วนการผลิตใบชาเพิ่มขึ้นถึง ๑๑ เท่าตัว ยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ผลิตโดยเอกชนมาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๖๐ และได้ขยายไปสู่กลุ่มชนพื้นเมือง โดยเฉพาะชาวบาตัก (Batak) บนเกาะสุมาตรา พริกไทย มะพร้าวแห้ง ดีบุก และกาแฟ ต่างมีผลผลิตเพิ่มขึ้น ส่วนผลผลิตใหม่ที่มีความสำคัญสูงสุดได้แก่ยางพารา และน้ำมันก็ผลิตในบริเวณหมู่เกาะรอบนอกเช่นกัน^{๒๖} การขยายตัวของการผลิตในหมู่เกาะรอบนอกแตกต่างจากชาวดัตช์ที่เงินทุนจะมาจากเอกชนมากกว่ารัฐ แต่ก็ยังเป็นทุนที่มาจากแหล่งทุนต่างๆ นอกเหนือประเทศเนเธอร์แลนด์ ในด้านการเกษตรกรรมพบว่าเงินทุนของดัตช์ส่วนใหญ่จะอยู่ที่ชาว (ประมาณ ๗๐% ใน ค.ศ. ๑๙๒๙ - ครึ่งหนึ่งของจำนวนนั้นเป็นการลงทุนในอุตสาหกรรมน้ำตาล) ส่วนในหมู่เกาะรอบนอก ๔๐% ของเงินทุนทำการเกษตรในสุมาตรามาจากนักลงทุนอื่นๆ โดยเฉพาะชาวอังกฤษขณะที่เงินทุนสำหรับอุตสาหกรรมน้ำมันจะมาจากอเมริกา เป็นต้น มีก็แต่ดีบุกที่ดัตช์ลงทุนทำการผลิตมากที่สุดมาตั้งแต่ต้น^{๒๗} ข้อสังเกตประการสุดท้ายเกี่ยวกับหมู่เกาะรอบนอกก็คือชาวพื้นเมืองเข้าร่วมมีส่วนในการผลิตในลักษณะผู้ประกอบการรายย่อยเช่นเดียวกับในบริติช มลายา ยกตัวอย่างเช่นใน ค.ศ. ๑๙๓๑ ๓๓% ของยางพารา ๗๙% ของยาสูบ ๕๗% ของกาแฟ ๑๙% ของใบชา รวมถึงผลผลิตมะพร้าวแห้งและพริกไทย เหล่านี้ล้วนได้มาจากการผลิตของคนพื้นเมืองในลักษณะผู้ประกอบการรายย่อยทั้งสิ้น^{๒๘}

ข้อมูลเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าแรงผลักดันทางการเมืองและเศรษฐกิจของระบอบอาณานิคมก่อให้เกิดพัฒนาการของการผลิตเพื่อส่งออกในรูปแบบใหม่ เช่นไรและสวนเกษตรขนาดใหญ่ พร้อมกันนั้นก็ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างเกษตรกรพื้นเมืองกับตลาดโลก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตของชาวนาบางส่วน ระบอบอาณานิคมจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างปฏิเสธไม่ได้ แต่การศึกษาที่ใช้กรอบอาณานิคมมีจุดอ่อนสำคัญประการหนึ่ง นั่นคือ การศึกษาเน้นไปที่เหตุการณ์ที่ถือเป็นจุดเปลี่ยน (ทั้งการเข้ามาของระบอบอาณานิคม หรือในกรณีของสยามได้แก่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕) ทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่าง “ก่อน” และ “หลัง” อย่างชัดเจน การมองความเปลี่ยนแปลง

ในลักษณะเช่นนี้มีจุดด้อยในตัวเองดังที่นักประวัติศาสตร์ที่ทำงานเกี่ยวกับพม่าและมลายาได้กล่าวไว้^{๙๙} จุดด้อยนี้เกิดจากการที่เรายังไม่มีความรู้เพียงพอเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจ-สังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “ก่อน” การปรากฏตัวของจุดเปลี่ยน ดังนั้น จึงไม่สามารถกำหนดจุดเปลี่ยนได้อย่างมั่นใจ นอกจากนั้น องค์ความรู้ที่ยังขาดอยู่ทำให้ผู้ศึกษาในยุคแรก มองสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนการเปลี่ยนแปลงว่าเป็นสังคมที่ค่อนข้างหยุดนิ่ง ซึ่งในความเป็นจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ประการสุดท้ายในการประเมินสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลง เช่นการประเมินผลกระทบของการเข้ามาของเศรษฐกิจการตลาด (market economy) ผลจากการประเมินชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างภาพรวมหรือภาพใหญ่กับในจุดย่อยอยู่เสมอ ในระดับท้องถิ่นเราพบว่ามีชุมชนในแต่ละพื้นที่จะปรับเปลี่ยนหรือปรับตัวต่อแรงกระตุ้นหรือความเปลี่ยนแปลงในระดับที่ไม่เท่ากันและในลักษณะที่หลากหลายไม่เหมือนกัน ดังนั้น การใช้กรอบอานานิคมหรือการใช้ช่วงระยะเวลาที่ตายตัวมาอธิบายความเปลี่ยนแปลงจึงอาจให้ข้อสรุปที่คลาดเคลื่อนกับความเป็นจริงของพื้นที่หรือชุมชนนั้นๆ

สำหรับประเทศไทยหรือสยามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ถือว่าเป็นตัวแปรสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แบบองค์รวม เนื่องจากสยามมิได้ตกเป็นอาณานิคมเช่นเดียวกับดินแดนอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ผลงานการศึกษาที่ปรากฏแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงคล้ายคลึงกับที่กล่าวมาข้างต้น กล่าวคือ พัฒนาการทางเศรษฐกิจที่สำคัญของสยามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒ คือการขยายตัวของการผลิตข้าวในบริเวณที่ราบภาคกลาง หลังจากนั้น คือช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ หรือประมาณทศวรรษ ๑๙๕๐ การผลิตข้าวและผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ ได้ขยายตัวไปสู่ภูมิภาคอื่นและดินแดนชายขอบมากขึ้น ข้าวเป็นผลผลิตส่งออกที่ทำรายได้เป็นสัดส่วนประมาณ ๗๐% ของรายได้จากการส่งออกทั้งหมดของสยามในช่วงทศวรรษ ๑๙๑๐ สัดส่วนดังกล่าวจะลดลงเหลือประมาณ ๕๐% ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สินค้าออกตัวอื่นๆ ก็ได้รับการพัฒนาขึ้นในช่วงหนึ่งร้อยปีนี้เช่นกัน ที่สำคัญได้แก่ ป่าไม้ ดีบุก และยางพารา แต่ปริมาณการผลิตถือว่าน้อยกว่าเมื่อเทียบกับผู้ส่งออกรายอื่นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ตาม ระหว่างทศวรรษ ๑๙๒๐-๑๙๕๐ การส่งออกข้าว ดีบุก ยางพารา และไม้สัก รวมกันเป็นสัดส่วนประมาณ ๘๐-๙๐% ของรายได้จากการส่งออกทั้งหมดของประเทศ^{๑๐๐}

การขยายตัวของการผลิตเพื่อส่งออกทำให้รูปแบบของเศรษฐกิจสยามพัฒนาไปในทิศทางที่คล้ายคลึงกับดินแดนอื่นๆ แม้จะมีความแตกต่างทางการเมืองก็ตาม ความคล้ายคลึงที่เห็นได้ชัดคือการที่แรงงานและที่ดินในการผลิตข้าวมาจากชาวนาพื้นเมืองขณะที่การแปรรูป การขนส่ง กิจการโรงสีและการส่งออกเป็นกิจการที่ถูกครอบงำโดยชาวจีน ส่วนการขยายตัวของผลิตดีบุกในระยะแรกนั้นพึ่งพาเงินทุนและแรงงานของชนพื้นเมืองน้อยมาก ขณะที่ผลผลิตยางพาราส่วนใหญ่มาจากเกษตรกรที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อย นอกจากนี้ เรายังเห็นแนวโน้มของการขยายตัวของสินค้านำเข้า เช่นผ้า ซึ่งทำหน้าที่เป็นแรงกระตุ้นให้ราษฎรทำการผลิตเพื่อขายมากขึ้น มีการเจริญเติบโตของเมืองหลวงซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคม การค้า และการบริการที่เกี่ยวข้องกับการนำเข้า-ส่งออก มีความคล้ายคลึงในการปฏิรูปโครงสร้างการบริหารและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เช่น ระบบภาษีอากร กฎหมายกรรมสิทธิ์ที่ดิน การออกสัมปทาน เป็นต้น กล่าวในภาพรวม ความคล้ายคลึงเช่นนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจของสยามก็ผูกพันกับระบบเศรษฐกิจโลกไม่แตกต่างไปจากประเทศอื่นในขณะนั้นแม้ว่าจะเกิดขึ้นภายใต้การควบคุมของรัฐบาลพื้นเมืองก็ตาม

ลักษณะที่คล้ายคลึงอีกประการหนึ่งซึ่งผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ประเมินไว้คือ ผลกระทบต่อสังคมและประชากรพื้นเมือง พัฒนาการของเศรษฐกิจภายใต้ระบอบอาณานิคมนำไปสู่ลักษณะเศรษฐกิจแบบพึ่งพา (dependent economy) เนื่องจากดินแดนเหล่านี้ถูกกำหนดโดยผลประโยชน์ของผู้ปกครองอาณานิคมให้ทำหน้าที่ผลิตวัตถุดิบป้อนตลาดโลกและเป็นตลาดรับซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากชาติตะวันตก ความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจจึงผันแปรไปตามความรุ่งเรืองหรือถดถอยของตลาดโลก นอกจากนี้ ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ที่ได้จากการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจก็ได้ตกอยู่ในมือของชนพื้นเมือง แต่กลับถูกแบ่งสรรระหว่างนายทุนตะวันตกกับนายทุนในภูมิภาคโดยเฉพาะชาวจีน ระบอบอาณานิคมจึงถูกมองว่าเป็นตัวการที่ก่อให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของชาวนาในพม่าหรือเวียดนาม เศรษฐกิจแบบทวิลักษณ์ในชวา ปัญหาพหุสังคมและความเจริญเติบโตที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายฝั่งตะวันตกกับตะวันออกของประเทศมาเลเซีย เป็นต้น สำหรับประเทศไทยซึ่งไม่ตกเป็นอาณานิคม ความชะงักงันทางเศรษฐกิจรวมทั้งความล้มเหลวในการพัฒนาขึ้นสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษ ๑๙๖๐ ทำให้ความสนใจที่จะค้นหาสาเหตุมุ่งไปที่

กลุ่มผู้ปกครอง การประเมินบทบาทเริ่มเปลี่ยนไปจากแนวคิดที่มองบทบาทของผู้ปกครอง ในฐานะนักปฏิรูป โดยเฉพาะเมื่อแนวคิดของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองเริ่มปรากฏขึ้น ในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๑๙๗๐

กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง^{๖๖} มองกำเนิดของความชะงักงันทางเศรษฐกิจและการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจแบบพึ่งพารัฐมาจากการที่กลุ่มผู้ปกครองสามารถคุมบังจี้ยการผลิตและพลังการผลิตไว้ได้ โดยการคุมที่ดินส่วนใหญ่ของประเทศ คุมแรงงานและทุน ดังนั้น กลุ่มผู้ปกครองนี้จึงสามารถครอบงำผลประโยชน์ที่ได้จากการขยายตัวของเศรษฐกิจ ขณะที่ชาวนาหรือผู้ใช้แรงงานไม่ได้ปรับเปลี่ยนจากการผลิตแบบพื้นฐานอย่างจริงจัง และด้วยเหตุนี้จึงไม่สามารถสะสมทุนพอที่จะขยายการผลิตให้มากขึ้นอีก หรือปรับเปลี่ยนตัวเองไปสู่ภาคการผลิตอื่นๆ ที่ไม่ใช่ภาคการเกษตร ส่วนกลุ่มผู้ปกครองก็ใช้ผลประโยชน์ที่ได้รับไปในการรักษาความมั่นคงให้แก่ตนเอง ดังนั้น ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้น ๒๐ การใช้จ่ายเงินของรัฐจะลงไปในส่วนของการทหาร การปฏิรูประบบบริหารราชการ และรายจ่ายของราชสำนัก งบประมาณส่วนน้อยถูกจัดสรรให้กับการศึกษาและการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะโครงการสำคัญๆ เช่น การวางระบบการชลประทานเพื่อการเกษตร เป็นต้น

ความล้มเหลวของชาวนาไทยในการสะสมทุนยังทำให้ผู้ศึกษาหันเหความสนใจไปสู่กลุ่มชนที่น่าจะสะสมทุนได้ นั่นคือชาวจีน ในส่วนนี้ ข้อสรุปที่เกิดขึ้นนี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองศักดินาและชาวจีนในแบบพึ่งพาโดยอยู่บนรากฐานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ในลักษณะเช่นนี้ ชุมชนการค้าจีนได้กลายเป็นนายทุนถึงข้าราชการ (bureaucratic capitalist) ซึ่งงานรับอุดหนุนรัฐนิยมและตอบสนองต่อผลประโยชน์ของกลุ่มผู้ปกครอง นอกจากนั้น บทบาททางการค้าของชุมชนตะวันตกในประเทศไทยก็เป็นอีกตัวแปรหนึ่งที่ทำให้ชาวจีนไม่สามารถพัฒนาบทบาททางการค้าและสะสมทุนอย่างเป็นอิสระ และมักลงเอยด้วยการทำหน้าที่เป็นคนกลางระหว่างพ่อค้าชาวตะวันตกกับชนพื้นเมือง ไม่ต่างจากบทบาทของชาวจีนในรัฐอาณานิคม บังจี้ยเหล่านี้ได้รับการมองว่าเป็นอุปสรรคต่อการปรับเปลี่ยนแบบแผนการค้า การลงทุนและการสะสมทุนของชาวจีน^{๖๗}

ประมาณต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ กลุ่มนายทุนนายหน้าหรือคอมปราดอร์ (comprador) และชาวจีนผู้ซึ่งอิทธิพลทางเศรษฐกิจผูกติดอยู่กับระบบเจ้าภาษี-นายอากร

เริ่มหมดความสำคัญลงและสลายตัวไปในช่วงทศวรรษ ๑๙๑๐ อย่างไรก็ตาม งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการสะสมทุนและระบบทุนนิยมไทยชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของนายทุนกลุ่มใหม่ในช่วงหลังการปฏิวัติการปกครอง ค.ศ. ๑๙๓๒ โดยมีฐานเงินทุนมาจากการผลิตและค้าข้าว ซึ่งต่อมาขยายทุนไปสู่ธุรกิจอื่นๆ เช่น การธนาคารและการเดินเรือ เป็นต้น แต่ในที่สุดก็ต้องตกอยู่ภายใต้แรงกดดันจากรัฐซึ่งสนับสนุนบทบาทของรัฐวิสาหกิจในการลงทุน ดังนั้น กลุ่มผู้ลงทุนที่สำคัญของไทยจึงยังคงเป็นกลุ่มนายทุนกึ่งข้าราชการมาจนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนกระทั่งเกิดการขยายตัวของบริษัทการค้าขนาดใหญ่และบริษัทลงทุนข้ามชาติในช่วงทศวรรษ ๑๙๖๐^{๓๓}

งานศึกษาโดยกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นผลงานสำคัญที่ให้ภาพของโครงสร้างเศรษฐกิจไทยในช่วงหนึ่งร้อยปีหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ขณะเดียวกันก็มีผลงานอื่นที่ตั้งคำถามหรือโต้แย้งต่อแนวคิดของกลุ่มผู้ศึกษากลุ่มนี้ ตัวอย่างเช่นผลงานของเอียน บราวน์ (Ian Brown) เรื่อง *The Elite and the Economy of Siam c. 1890–1920* (1988) ได้พยายามชี้ให้เห็นข้อจำกัดทั้งจากภายในและภายนอกประเทศที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ความเข้าใจ และทัศนคติของผู้เฝ้าสยามต่อแนวทางเศรษฐกิจของประเทศ ส่วนผลงานของผาสูก พงษ์ไพจิตร กับคริส เบเกอร์ใน *Thailand : Economy and Politics* (1995) นั้นไม่ได้ให้ความสำคัญต่อนโยบายของรัฐมากเท่ากับกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง งานชิ้นนี้มองรากฐานของเศรษฐกิจไทยว่าเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงใหญ่ๆ ๒ ประการที่เกิดขึ้นในช่วง ๑๕๐ ปี ได้แก่ การขยายตัวของเกษตรกรรมที่เป็นกิจกรรมของชาวนาจากแหล่งผลิตที่ราบลุ่มภาคกลางใกล้ศูนย์กลางไปสู่ชายขอบซึ่งรวมทั้งที่ราบสูงภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กับ การอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งและการพัฒนาบทบาทของชาวจีนในพื้นที่ในประเทศไทย

แม้จะมีมุมมองที่แตกต่างเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งอิทธิพลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ แต่ผลงานการศึกษาเกี่ยวกับสยามที่กล่าวมาข้างต้นยังคงใช้กรอบอานานิคมซึ่งเน้นการศึกษาสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหลังจากที่เกิด “การเปลี่ยนแปลง” ในแง่นี้ ผลงานการศึกษาที่แตกต่างและมีผลต่อการสร้างมุมมองใหม่ได้ดีที่สุดคืองานของลิซ่า ฮอง (Lysa Hong) เรื่อง *Thailand in the Nineteenth Century* (1984) ลิซ่าฮองให้ภาพของเศรษฐกิจไทยในต้นต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงว่ามีลักษณะของการแลกเปลี่ยน มีผลผลิตส่วนเกินและมีการค้าภายในเกิดขึ้น

อย่างคึกคักแล้ว แม้จะไม่ถึงระดับที่ก่อให้เกิดการสะสมทุนหรือแบ่งแยกงานในสังคม แต่ก็เป็นเศรษฐกิจที่พัฒนาพอที่จะรับแรงผลักดันของทุนนิยมหลัง ค.ศ. ๑๘๕๕ ได้ ผู้ศึกษายังชี้ให้เห็นต่อไปว่ารายได้หลักของรัฐในช่วงก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริงมาจากการค้าสำเภาและการผูกขาดภาษีในระบบเจ้าภาษี-นายอากร ซึ่งทั้งสองอย่างนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากราษฎรไม่ผลิตนอกเหนือไปจากการผลิตเพื่อยังชีพ

ลิซ่า ฮองเป็นหนึ่งในจำนวนนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจรุ่นใหม่ที่เราเริ่มให้ความสนใจกับสภาพเศรษฐกิจ “ก่อนหน้า” จุดที่นิยามว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลง^{๓๔} ซึ่งในกรณีของไทยคือประมาณรัชกาลที่ ๓ และต้นรัชกาลที่ ๔ เช่นเดียวกับงานของลิซ่า ฮอง เราเริ่มเห็นความพยายามที่จะอธิบายสภาพเศรษฐกิจก่อนการเข้ามาของระบอบอาณานิคมเกิดขึ้นในกลุ่มผู้ที่ศึกษาประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่นๆ ดังนั้น ข้อเรียกร้องให้มองหากรอบโครงที่เปิดกว้างขึ้นไปกว่าการใช้บริบทของการเปลี่ยนแปลงภายใต้ระบอบอาณานิคมหรือกระบวนการทำให้ทันสมัยจึงเกิดขึ้นในหมู่นักศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่กลางทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมา ทั้งนี้ ได้รับการตอบสนองจากนักวิชาการเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าการศึกษาระวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มเปลี่ยนแนวทาง ส่งผลให้เกิดผลงานการศึกษาใหม่ที่ทำให้เราสามารถประเมินทั้งการศึกษาที่ผ่านมาและประเมินภาพรวมทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ดีขึ้นกว่าเดิม

ผลงานศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของการผลิตและการค้า (ทศวรรษ ๑๙๘๐ และ ๑๙๙๐)

แนวโน้มที่เห็นได้ประการแรกคือการหันความสนใจกลับไปสู่ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ หรือก่อนระยะเวลาที่เคยยึดถือกันว่าเป็นจุดเปลี่ยนของการผลิตเพื่อส่งออกได้แก่ก่อนทศวรรษ ๑๘๓๐ ในชวา ก่อนทศวรรษ ๑๘๗๐ ในบริติช มลายา หรือก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในกรณีของสยาม จุดมุ่งหมายสำคัญคือการศึกษาสังคมพื้นเมืองก่อนการ “ปฏิรูป” หรือก่อนการเปลี่ยนแปลงว่ามีลักษณะอย่างไร มีพลวัตไปในทางใดบ้าง สำหรับในบริเวณคาบสมุทรมลายูและกลุ่มเกาะอินโดนีเซีย ผลงานการศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นว่าบริเวณแถบนี้มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเพื่อส่งออกเกิดขึ้นแล้วก่อนหน้าช่วงเวลาที่ถูกว่าเป็น “จุดเปลี่ยน” ความเจริญเติบโตดังกล่าวแม้จะดูไม่มากเมื่อเทียบกับในระยะต่อมา แต่ก็อยู่ในระดับที่มองเห็นได้และส่งผลกระทบทั้ง

ต่อโครงสร้างทางการเมืองและระบบสังคม

เราอาจยกตัวอย่างผลงานนำร่องที่มีผู้ศึกษาไว้ก่อนช่วงทศวรรษ ๑๙๔๐ เช่นงานของแจ๊คสัน (J.C. Jackson) ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจในลักษณะของการทำไร่หรือสวนเกษตรขนาดใหญ่ (plantation) ของชาวจีนและชาวตะวันตกบนคาบสมุทรมลายูมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙^{๕๕} งานของหว่อง ลิน เคน (Wong Lin Ken) ซึ่งให้เห็นว่าตั้งแต่ประมาณทศวรรษ ๑๙๕๐ การทำเหมืองแร่ดีบุกในมลายูเติบโตพอที่จะดึงดูดเงินทุนของพ่อค้าชาวจีนและตะวันตกที่อยู่ในเมืองท่าสเตรตส์เซตเทิลเมนต์ (Straits Settlements) ซึ่งทำให้การผลิตดีบุกในช่วงนั้นเป็นการลงทุนทำการผลิตเพื่อส่งออกแทนการเก็บรวบรวมผ่านระบบไพร่-ส่วย^{๕๖} การศึกษาของ คู เกิม (Khuo Kay Kim) แสดงให้เห็นต่อไปว่าการผลิตดีบุกในรัฐประและสลังงอร์ตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๕๐ เป็นต้นมานั้นขยายตัวมากพอที่จะส่งผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจทางการเมืองของรัฐมลายูนันท์ ก่อให้เกิดความระส่ำระสายจนกลายเป็นปัจจัยผลักดันสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้อังกฤษตัดสินใจเข้ามาควบคุมดูแลรัฐมลายูใน ค.ศ. ๑๙๗๔^{๕๗} ในกรณีของรัฐอะเจะห์บนเกาะสุมาตรา แอนโทนี รีด (Anthony Reid) ศึกษาปัจจัยที่นำไปสู่การขยายอิทธิพลของดัตช์ในช่วง ค.ศ. ๑๕๕๘-๑๕๙๘ และการทำสงครามระหว่างดัตช์กับอะเจะห์หลัง ค.ศ. ๑๘๗๓ เขาพบว่าอะเจะห์มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับกลุ่มพ่อค้าในปีนังซึ่งมีรากฐานมาจากการค้าพริกไทยที่อะเจะห์มีชื่อเสียงมานานนับศตวรรษแล้ว^{๕๘} ตัวอย่างที่ยกมานี้มิได้หมายความว่าพัฒนาการของการผลิตเพื่อส่งออกของบริเวณนี้จะสามารถเคลื่อนไปข้างหน้าได้อย่างเป็นอิสระจากระบบอาณานิคม แต่อย่างน้อยก็สนับสนุนแนวคิดที่ว่าองค์ประกอบหลายอย่างในโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่วางอยู่บนพื้นฐานของการผลิตเพื่อส่งออกในรัฐพื้นเมืองเหล่านี้มีจุดเริ่มต้นก่อนการปฏิรูปโดยผู้ปกครองอาณานิคมและผู้นำใหม่ของสยาม

นอกเหนือจากแง่มุมของการผลิตเพื่อส่งออก การถอยออกจากกรอบอาณานิคมมาสู่การศึกษามิติเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนการเข้ามาของระบบอาณานิคมหรือก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ยังชี้ให้เห็นความสำคัญของการค้าและบทบาทที่การค้ามีต่อการผลิต เป็นที่ทราบกันดีว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีบทบาททางการค้าในเส้นทางการค้าของโลกมาโดยตลอด และในทางกลับกัน การค้าของโลกก็ส่งผลกระทบต่อความเป็นไปในภูมิภาคนี้อยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ เมื่อเราหันมา

ให้ความสนใจต่อพลวัตด้านการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เราจึงพบว่าการศึกษาในส่วนี้คึกคักและมีความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องมากกว่าการศึกษาเกี่ยวกับการผลิต โดยเฉพาะการศึกษาเครือข่ายและกิจกรรมทางการค้าย้อนกลับไปในสมัยจารีตหรือช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๗

ในสมัยจารีต กิจกรรมหลักที่ก่อให้เกิดการค้าคือการเก็บรวบรวมวัตถุดิบ เช่น ของป่า ของทะเล เครื่องเทศ การร่อนและถลุงแร่ดีบุกด้วยภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นต้น เพื่อส่งออกไปยังตลาดตะวันตก อินเดีย และจีน แม้ว่ากิจกรรมเหล่านี้จะอยู่ในมือของผู้นำพื้นเมืองซึ่งได้รับประโยชน์โดยตรง แต่ก็มีเหตุผลพอที่จะเชื่อได้ว่าประชากรพื้นเมืองน่าจะได้รับแรงกระตุ้นให้ผลิต (หรือเก็บรวบรวม) เพื่อการค้าด้วย ทั้งนี้ พิจารณาจากการนำเข้านสินค้าอุปโภค-บริโภค โดยเฉพาะผ้า-สิ่งทอซึ่งมีการนำเข้าจากอินเดียและจีนเป็นจำนวนมากตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา^{๕๕} แสดงว่าราษฎรส่วนหนึ่งมีกำลังซื้อ นอกจากนั้น เรายังพบหลักฐานที่แสดงว่าในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ การขยายตัวของการค้าทำให้มีการใช้เงินตรา (currency) ในบริเวณเมืองท่าบนคาบสมุทรมลายู แม้ว่ายังไม่กระจายเข้าสู่แหล่งผลิตตอนในก็ตาม เงินตราที่ใช้มีทั้งเงินตราต่างประเทศ เช่น เหรียญเงินสเปน ดัตช์กิลเดอร์ เงินรูปี้ เงินพื้นเมืองเหรียญเงินและทองแดงที่ใช้แลกเปลี่ยนในตลาดภายใน^{๕๖} ประการสุดท้าย การค้าสำเภากับประเทศจีนทำให้เกิดการอพยพเข้ามาของชาวจีนสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างต่อเนื่อง ชาวจีนอพยพรุ่นแรกนี้เองที่จะเป็นผู้วางรากฐานทางเศรษฐกิจที่ทำให้ชุมชนชาวจีนมีบทบาทสำคัญในเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระยะต่อมา^{๕๗} ข้อสังเกตเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ดำเนินอยู่ในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มีองค์ประกอบและรูปแบบหลายอย่างที่คล้ายคลึงกับในช่วงอาณานิคม ดังนั้น พัฒนาการของการค้าและการผลิตเพื่อส่งออกจึงน่าจะเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง (continuous process) มากกว่าเป็นจุดหักเห (epoch-making) ของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ เป็นการเปลี่ยนแปลงหรือปรับตัวของสังคมพื้นเมืองต่อแรงกระตุ้นจากภายนอก มิใช่โดยบังเอิญภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว

เราคงต้องศึกษาเพิ่มเติมอีกมากเพื่อหาข้อสรุปที่แน่นอนให้กับข้อสังเกตเหล่านี้ แต่อย่างน้อยที่สุด การใช้กรอบการศึกษาที่เปิดกว้างและหลากหลายชั้นก็ทำให้ผู้ที่สนใจศึกษาพัฒนาการของการผลิตเพื่อส่งออกต้องหันมาเอาใจใส่กับความรู้พื้นฐานบาง

ประการที่เคยมี่มีความสำคัญระดับรองลงไปสำหรับผู้ที่ศึกษาโดยใช้กรอบอานานิคม ในที่นี้ จะนำเสนอตัวอย่างโดยพิจารณาองค์ความรู้ที่ได้จากผลงานการศึกษาในช่วงทศวรรษ ๑๙๔๐ และ ๑๙๕๐ สามประเด็น ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการค้าระหว่างประเทศและระบบ การค้าภายในท้องถิ่น บทบาทของชาวจีนในธุรกิจการส่งออกและการค้าภายใน และการ ประเมินผลกระทบของการผลิตเพื่อส่งออกต่อเกษตรกรพื้นเมือง

รูปแบบและทิศทางการค้าระหว่างประเทศ (patterns of trade) และระบบการค้า ภายในท้องถิ่น เป็นแรงกระตุ้นในระดับพื้นฐานที่สุดของการผลิต ทั้งยังสามารถชี้ให้เห็น ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตได้ ผลงานการศึกษาเกี่ยวกับการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับว่าโดดเด่นที่สุดได้แก่การศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ ศตวรรษที่ ๑๕-๑๗ ของแอนโทนี ริด (Anthony Reid)^{๑๒} แอนโทนี ริดชี้ให้เห็นว่าการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกระบวนการค้าระหว่างประเทศที่เริ่มตั้งแต่ประมาณ ค.ศ. ๑๔๕๐ ไปจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ (ค.ศ. ๑๖๕๐) ทำให้การค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขยายตัวอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ก่อให้เกิดแนวโน้มในการที่รัฐจะกระชับอำนาจ การปกครองตลอดทั่วทั้งภูมิภาคและเป็นดั่งนั้นต่อมาจนเศรษฐกิจเริ่มถดถอยประมาณ กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

จากการใช้ข้อมูลเอกสารชั้นต้นและชั้นรองจากหลากหลายแหล่ง แอนโทนี ริดกล่าวถึงการขยายตัวของความต้องการของยุโรป อินเดียและจีนต่อผลผลิตของเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะเครื่องเทศอันได้แก่ กานพลู จันทน์เทศ และพริกไทยว่า เป็นแรงกระตุ้นให้การค้าทางทะเลขยายตัว เกิดเมืองท่าใหม่ๆ และเป็นสาเหตุที่ทำให้ ชาวตะวันตกเข้ามาปรากฏตัวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย เขาได้ทำการประเมินตัวเลข ของการค้าพริกไทยและเครื่องเทศ การนำเข้าผ้า สิ่งทอ และเหรียญเงิน (bullion) และ ให้ตัวเลขเกี่ยวกับการค้าภายในภูมิภาคเอง และทำการศึกษาวិเคราะห์อย่างเป็นระบบว่า เกิดผลกระทบอย่างไรบ้างต่อเศรษฐกิจแบบเงินตราในภูมิภาค ต่อระบบตลาดและสินเชื่อ การจัดระเบียบทางการค้า วิถีชีวิตในเมืองและพัฒนาการของศาสนา แอนโทนี ริดให้ ข้อสังเกตว่าเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระยะนี้ขยายตัวและมีขนาดใหญ่ โดยที่ คนกว่า ๑ ล้านคน หรือประมาณ ๕% ของประชากรของภูมิภาคอาศัยอยู่ในเมืองที่มีขนาด พลเมืองประมาณ ๓๐,๐๐๐ คนขึ้นไป ซึ่งเป็นสัดส่วนที่มากกว่าเมืองในยุโรปเหนือ ในช่วงเวลาเดียวกัน ส่วนประชากรในชนบทก็มีจำนวนไม่น้อยที่ต้องพึ่งพาการค้า

ระหว่างประเทศไม่ทางตรงก็ทางอ้อมในการหาสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต อาหาร และ เสื้อผ้า

ผลกระทบของการขยายตัวของการค้าทางทะเลต่อระบบการเมืองก็เป็นประเด็นที่สำคัญมากเช่นกัน ตัวเลขรายได้และสิ่งของนำเข้าที่เพิ่มมากขึ้นและการรับรู้เกี่ยวกับอาวุธและเทคโนโลยีการเดินเรือใหม่ๆ ก่อให้เกิดแนวโน้มที่ผู้นำรัฐจะบูรณาการและ กระชับอำนาจให้รวมศูนย์ (integration and centralisation of power) มีการปกครอง ในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ (absolutism) มากขึ้น และมีรูปแบบของรัฐข้าราชการ (bureaucratic state) เกิดขึ้น หลังจากรับรองการก่อตั้ง ของอาณาจักรต่างๆ ตลอดทั่วภาคพื้นทวีปและกลุ่มเกาะ แอนโทนี ริตให้ข้อสรุปว่า การศึกษาผลกระทบของการขยายตัวของการค้าทางทะเลช่วยอธิบายปรากฏการณ์ ประวัติศาสตร์ที่สำคัญในสมัยจารีต เช่น การโยกย้ายศูนย์กลางการปกครองของชวา สยาม และกัมพูชาจากบริเวณแหล่งผลิตตอนในมาสู่ชายฝั่งทะเลหลัง ค.ศ. ๑๕๕๐ การที่ รัฐหัวเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ให้ความสำคัญต่อการหารายได้จากการค้า กำเนิดการ ผูกขาดการค้าของหลวง และความพยายามของรัฐที่จะเข้าไปปกครองท้องถิ่นอย่างมี ประสิทธิภาพมากขึ้นในตอนต้นและกลางศตวรรษที่ ๑๗

ข้อเสนอของแอนโทนี ริตมิใช่ว่าจะถูกต้องเสมอไปและได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ อยู่พอสมควร เช่นจาก วิคเตอร์ ลิบเบอร์แมน (Victor Lieberman) ซึ่งกล่าวว่าข้อสรุปจาก การศึกษาของแอนโทนี ริตอาจตรงกับความจริงที่เกิดขึ้นในบริเวณคาบสมุทรมลายู และกลุ่มเกาะอินโดนีเซียมากกว่าในรัฐและอาณาจักรใหญ่ของพื้นทวีป เช่น พม่า สยาม หรือเวียดนาม แต่เขาก็ไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของการค้าต่อพัฒนาการของรัฐในช่วงนี้ ประเด็นเกี่ยวกับการค้าจึงเป็นประเด็นที่สามารถกระตุ้นความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้า อย่างต่อเนื่องในปัจจุบัน^๓

ในขณะที่องค์ความรู้เกี่ยวกับการค้าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๗ เริ่มชัดเจน ขึ้น ความเป็นไปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ยังคงเป็นปัญหาสำหรับนักประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นรอยต่อระหว่างช่วงเวลาที่แอนโทนี ริตให้นิยามว่า เป็น "ยุคการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๗) กับสมัย อาณานิคม (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) และเป็นระยะเวลาที่มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจน้อยกว่าช่วงก่อนและหลังจากนั้น ในคริสต์ศตวรรษนี้ การค้าระหว่างเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้กับทวีปยุโรปลดลง การค้าภายในบริเวณคาบสมุทรมลายูและกลุ่มเกาะอินโดนีเซียจะตกอยู่ภายใต้การควบคุมผูกขาดของดัตช์ รัฐพื้นเมืองบนคาบสมุทรมลายูและสุมาตราตกอยู่ในภาวะระส่ำระสายทั้งจากการแข่งขันกันเองและจากการเผชิญหน้ากับดัตช์และอังกฤษ ขณะที่รัฐพื้นเมืองบนพื้นเมืองอันได้แก่พม่า สยาม และเวียดนาม ต่างเผชิญกับวิกฤติทางการเมืองซึ่งทำให้เกิดการล่มสลายของราชวงศ์ที่ครอบครองอำนาจมาช้านาน ดังนั้น เมื่อมองในลักษณะเปรียบเทียบกับช่วงที่ผ่านมา จะดูเหมือนว่าการค้าในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ถดถอยกว่าเดิมหรือหยุดชะงักลง แต่หากเป็นเช่นนั้น เราจะอธิบายการขยายตัวของการผลิตเพื่อส่งออกที่พัฒนาขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้นได้อย่างไร

ความไม่สอดคล้องของข้อมูลเกิดจากการที่ผู้ศึกษาพิจารณาการค้าในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ จากแง่มุมของการค้าข้ามทวีป ซึ่งบทบาทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ลดลงตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ แต่หากพิจารณาในแง่ของการค้าภายในภูมิภาคเอเชีย (Intra-Asian Regional Trade) พบว่าการค้ามิได้ลดลงเลย แรงกระตุ้นที่ทำให้การค้าภายในภูมิภาคยังคงเติบโตในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ คือความต้องการของตลาดจีนซึ่งยกเลิกข้อห้ามมิให้พ่อค้าเอกชนทำการค้าใน ค.ศ. ๑๗๒๓^{๕๕} ระยะเวลาเดียวกันนั้นมีการขยายตัวของจำนวนประชากร การเติบโตของเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในจีน ทำให้ประเทศนี้ไม่เพียงแต่จะเป็นตลาดรับซื้อสินค้า แต่ยังเป็นตลาดส่งออกสินค้าที่สำคัญของโลก เช่นไหม ผ้าไหม และเหล็ก เป็นต้น การค้าระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับจีนนั้นสามารถขยายตัวได้เองอยู่แล้ว เพราะจีนต้องทั้งการสินค้าฟุ่มเฟือย ดินบุกซึ่งใช้ปลูกไหม และอาหาร ได้แก่ข้าวและพริกไทย จากภูมิภาคนี้^{๕๖} เราจึงพบข้อมูลว่ามีการทำการค้าโดยพ่อค้าเอกชนของจีนซึ่งเดินเรือสำเภามาสู่ภูมิภาคนี้ตลอดเวลา ก่อให้เกิดการขยายตัวของรายได้ เช่นในสยามช่วงรัชกาลที่ ๓ เป็นต้น

ความต้องการดินบุกและพริกไทยของจีนยังทำให้เกิดรูปแบบการค้าระหว่างบริติชอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจีน อีกด้วย วงจรการค้านี้เกิดขึ้นเพราะความต้องการไหมในยุโรป แต่เนื่องจากสินค้าของยุโรปที่จะนำไปแลกเปลี่ยนกับจีนมีน้อย การซื้อขายต้องใช้เหรียญเงิน (bullion) ซึ่งไม่ถูกหลักพาณิชย์นิยมที่ชาวยุโรปยึดถือในขณะนั้น วิธีแก้ไขคือนำดินบุกและพริกไทยจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปค้าเพื่อแลกเปลี่ยนกับไหมจากจีน ดังนั้น บริเวณคาบสมุทรมลายูและกลุ่มเกาะอินโดนีเซีย

รวมทั้งตอนใต้ของสยามซึ่งเป็นแหล่งผลิตดีบุกและพริกไทยจึงกลายเป็นส่วนสำคัญของเครือข่ายการค้าระหว่างบริติช อินเดียกับจีน โดยอังกฤษนำสินค้าสำเร็จรูปได้แก่ ผ้า อาวุธ และฝิ่นมาแลกเปลี่ยนกับดีบุกและพริกไทยเพื่อนำไปตลาดจีนต่อไป^{๔๖} เครือข่ายการค้า ๓ ฝ่ายในลักษณะนี้มีผลสำคัญมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ทิศทางการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงไปอีกครั้ง และทำให้เส้นทางเกิดการค้าข้ามทวีประหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับตลาดยุโรปและอเมริกาโดยตรงอีกครั้งหนึ่ง ปัจจัยหลักดันที่สำคัญได้แก่ ความต้องการของโลกต่อสินค้าวัตถุดิบจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น น้ำตาล กาแฟ ดีบุก ยางพารา และน้ำมัน ประกอบกับการเปิดเส้นทางเดินเรือผ่านคลองสุเอซใน ค.ศ. ๑๘๖๙ และพัฒนาการของเรือกลไฟเดินสมุทรซึ่งทำให้สามารถย่นระยะทางเวลาในการเดินทาง รวมทั้งสามารถขนส่งสินค้าน้ำหนักมากๆ ไปทางเรือได้ในทางกลับกัน ประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกก็ต้องการตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อรองรับสินค้าสำเร็จรูปที่ผลิตขึ้น การค้าระหว่างยุโรปกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงเป็นแบบแผนการค้าหลักของต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ขณะที่การค้าภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังคงดำเนินอยู่แต่ในสัดส่วนความสำคัญที่ลดลงองค์ความรู้เหล่านี้ได้มาจากการศึกษาการค้าของเมืองท่าสเตรตส์ แพรทเทิลเมนต์ของอังกฤษ (ป็นัง สิงคโปร์ มะละกา) ซึ่งมีผลงานการศึกษาปรากฏออกมามากพอสมควรในช่วงทศวรรษ ๑๘๙๐-๑๙๙๐^{๔๗}

ทิศทางการค้าเช่นนี้สอดคล้องกับการขยายตัวของบทบาทของพ่อค้าตะวันตกและการขยายตัวของเงินทุนตะวันตกเข้าสู่การผลิตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงนับได้ว่าเป็นปัจจัยผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดควบคู่ไปกับระบอบอาณานิคม แต่สามารถเกิดอย่างอิสระจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ นอกจากนี้ แบบแผนการค้าดังกล่าวย่อมหมายถึงการที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มมีพัฒนาการของเศรษฐกิจที่ผูกติดกับตลาดโลกอย่างแน่นแฟ้นถาวรยิ่งขึ้น ส่งผลให้ได้รับผลกระทบจากความผันผวนของตลาด และสภาพเศรษฐกิจของโลก และจากการแข่งขันของประเทศอุตสาหกรรมต่างๆ ซึ่งเห็นได้ในทศวรรษ ๑๙๓๐^{๔๘}

ขณะที่การค้าระหว่างประเทศเป็นปัจจัยหนึ่งที่กำหนดสิ่งที่มีรัฐพื้นเมืองจะต้องผลิตและส่งผลต่อการขยายตัวของการผลิตนั้น ระบบการค้าภายในท้องถิ่นจะทำหน้าที่ในการ

สร้างแรงกระตุ้นให้เกิดการผลิตขึ้นในแหล่งผลิตอีกทอดหนึ่ง เราคงไม่สามารถศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อพัฒนาการของสังคมระดับล่างหรือแหล่งผลิตภายในได้ หากไม่สามารถบ่งชี้ถึงช่องทางที่แรงผลักดันจะลงไปถึงราษฎร แม้แต่การศึกษาที่ยึดถือแนวคิดที่ว่าสังคมสามารถพัฒนาไปได้อย่างเป็นเอกเทศจากปัจจัยภายนอกก็ยังคงอาศัยความเข้าใจว่าแรงกระตุ้นที่ทำให้เกิดการปรับตัวของราษฎรนั้นคืออะไร เราจึงจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับระบบการค้าภายในท้องถิ่น เครือข่ายการค้า วิธีแลกเปลี่ยน กลุ่มผู้ค้า ระบบการคมนาคมขนส่ง และเงินตราที่ใช้ จากนั้น ขั้นตอนต่อไปคือการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการค้าภายในกับการผลิต รวมทั้งศึกษาผลกระทบต่อชุมชนและสังคมในบริเวณที่เครือข่ายการค้าครอบคลุมไปถึง ประเด็นเหล่านี้เป็นประเด็นที่เรายังขาดองค์ความรู้อยู่ในปัจจุบัน

องค์ความรู้ที่สำคัญและยังขาดมากอีกประการหนึ่งคือบทบาทของชาวจีนในธุรกิจการส่งออกและการค้าภายใน ชาวจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นพลังทางเศรษฐกิจที่สำคัญในกระบวนการผลิตเพื่อส่งออกมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ จึงได้เริ่มถูกแทนที่บางส่วนโดยกลุ่มพ่อค้าและนายทุนชาวตะวันตก ความสำคัญทางเศรษฐกิจของชาวจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีพื้นฐานอยู่ที่การค้าภายในภูมิภาคเอเชีย (Intra-Asian regional trade) ซึ่งชาวจีนสามารถควบคุมและสร้างเครือข่ายผ่านองค์กรทางการค้าและระบบตระกูลแซ่ การศึกษาบทบาทของชาวจีนชี้ให้เห็นว่าชาวจีนมีส่วนในการดำเนินกิจการนำเข้า-ส่งออกที่เมืองท่าควบคู่ไปกับชาวตะวันตกมาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แต่ชาวจีนยังได้เปรียบเพราะสามารถคุมการค้าและการลงทุนรวมทั้งการกระจายของแรงงานชาวจีนระหว่างเมืองท่ากับแหล่งผลิตตอนในด้วย^{๔๗}

บทบาททางเศรษฐกิจดังกล่าวขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ปกครองรัฐพื้นเมืองหรือรัฐบาลอาณานิคมในการที่จะหาผลประโยชน์จากการขยายตัวของเศรษฐกิจร่วมกับชาวจีน โดยการใช้ระบบเจ้าภาษี-นายอากร ดังนั้น บทบาทของชาวจีนในการกระตุ้นการผลิตผ่านทางการค้าและการลงทุนจึงลดลงเมื่อทิศทางการค้าเปลี่ยนจากการค้าภายในภูมิภาคเอเชียเป็นการค้าระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับยุโรป ทิศทางการค้าแบบหลังทำให้พ่อค้าและนักลงทุนชาวตะวันตกได้เปรียบ ประกอบกับเมื่อรัฐบาลอาณานิคมสามารถระงับอำนาจการปกครองในรัฐพื้นเมืองได้แล้วก็ทำการส่งเสริมการค้าและการลงทุนของชาวตะวันตกเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ชาวจีนยังคงมีบทบาท

ในฐานะพ่อค้าคนกลางและผู้ค้าปลีกอยู่ ดังนั้น กลุ่มพ่อค้าและนายทุนชาวจีนจึงยังคงทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมโยงที่สำคัญในการพัฒนาการผลิตเพื่อส่งออกภายใต้ระบอบอาณานิคมและภายใต้ทิศทางการค้าแบบใหม่ บทบาทของชาวจีนนี้เองที่ทำให้สังคมหมู่บ้านหลายแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มมีวิถีการผลิตที่ห่างไกลจากคำจำกัดความว่า “การผลิตเพื่อยังชีพ”

แม้จะมีความสำคัญดังที่กล่าวแล้ว แต่ในปัจจุบัน ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของชาวจีนและผลกระทบต่อสภาวะทางเศรษฐกิจสังคมของเรายังไม่เพียงพอ รวมถึงลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวจีนเองด้วย ในขณะที่งานศึกษารุ่นแรกให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีและกลไกของทุนนิยมตะวันตกได้เป็นอย่างดี^{๕๐} แต่ยังไม่มีส่วนในลักษณะเดียวกันที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับการทำธุรกิจของชาวจีน อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะเสริมจุดบกพร่องนี้ได้เริ่มมีขึ้นแล้วตั้งแต่ช่วงทศวรรษ ๑๙๘๐ และผลงานการศึกษาหลายชิ้นประสบความสำเร็จในการค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างระบบเจ้าภาพ—นายอกรกับการค้า—การลงทุน^{๕๑} อีกประเด็นหนึ่งที่มีผู้นิยมศึกษาคือการสะสมทุน (capital accumulation) ได้แก่ วิธีดำเนินการในการลงทุนของชาวจีน และกลุ่มผู้ลงทุนในช่วงรอยต่อของการเผชิญหน้ากับการแข่งขันจากทุนนิยมตะวันตก^{๕๒} ส่วนประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งคือความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายการค้าของชาวจีนกับการขยายตัวของการผลิตโดยผู้ประกอบการรายย่อยพื้นเมือง โดยเฉพาะในกิจการยางพารานั้น องค์ความรู้ส่วนนี้ในปัจจุบันยังไม่ปรากฏเด่นชัด

สำหรับการลงทุนของชาวจีนตะวันตกนั้น การศึกษาภายใต้กรอบอาณานิคมถือว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของเศรษฐกิจ แต่ในประเด็นนี้ก็เริ่มมีการตั้งคำถามว่าระบอบอาณานิคมเป็นปัจจัยที่นำการลงทุนของตะวันตกเข้ามาในเศรษฐกิจการส่งออกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากน้อยแค่ไหน ในด้านหนึ่ง ผู้ศึกษานำเสนอว่าการลงทุนของชาวจีนตะวันตกอย่างเช่นในหมู่เกาะรอบนอกของเนเธอร์แลนด์ อีส อินดีสเกิดขึ้นก่อนการเข้าครอบครองดินแดนของดัตช์^{๕๓} และแท้ที่จริง การที่ชาวจีนตะวันตกเข้าไปลงทุนอาจทำหน้าที่เป็นปัจจัยผลักดันนโยบายของดัตช์ให้เปลี่ยนมาเป็นการครอบครองดินแดนอีกด้วย แต่ในอีกด้านหนึ่ง มีการตั้งคำถามว่าที่มาของเงินทุนในการผลิตเพื่อส่งออกนั้นมาจากนอกหรือในภูมิภาค (ในภูมิภาคหมายถึงมาจากการสะสมทุนที่หมุนเวียนอยู่ภายในท้องถิ่น)^{๕๔} คำถามนี้เกิดจากข้อสังเกตว่าผลกำไรจากการค้าและ

ธุรกิจต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักถูกส่งกลับไปยุโรป การค้าในภูมิภาคนี้จึงมักปรากฏเป็น export surplus คือส่งออกมากกว่านำเข้า ขณะเดียวกันก็ไม่มีหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่ามีการนำเงินมาลงทุนจากยุโรปเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^{๕๕} จึงมีความเป็นไปได้ว่าเงินทุนที่นำมาพัฒนาการผลิตเพื่อส่งออกนั้นเป็นทุนหมุนเวียนที่ได้จากกำไรที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั่นเอง ซึ่งเพียงพอทั้งการลงทุนในกิจการต่างๆ และเพียงพอที่จะสร้างรายได้จากภาษี-อากรให้รัฐนำไปพัฒนาสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ที่รองรับพัฒนาการทางเศรษฐกิจ เช่น ท่าเรือ ถนน ทางรถไฟ เป็นต้น การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการลงทุนและการเงินจึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ยังต้องทำต่อไป ทั้งนี้ มิใช่การพิจารณาเฉพาะในแง่ของความสัมพันธ์กับระบอบอาณานิคม เพราะอำนาจการปกครองอาจจะมิได้เป็นปัจจัยโดยตรงที่จะดึงดูดเงินทุนต่างชาติเข้ามาในภูมิภาคนี้ การลงทุนและการหมุนเวียนของเงินทุนต่างชาติจึงควรพิจารณาในบริบทที่กว้างขึ้น เช่น ในบริบทของการเงินระหว่างประเทศ เป็นต้น

สำหรับประเด็นสุดท้ายที่จะนำมาพิจารณา ณ ที่นี้เป็นประเด็นที่มีกรรมมองต่างมุมกันมากที่สุด และก่อให้เกิดการใช้ทฤษฎีต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและในการตีความมากที่สุด นั่นก็คือผลกระทบของการขยายตัวของการผลิตเพื่อส่งออกต่อเกษตรกรพื้นเมือง ดังที่กล่าวแล้วว่า ผลงานการศึกษารุ่นแรกมักมองความพยายามของผู้ปกครองอาณานิคมในการส่งเสริมเศรษฐกิจการส่งออกว่าส่งผลกระทบในทางลบต่อสถานะและบทบาททางเศรษฐกิจของชาวพื้นเมือง โดยเฉพาะข้อเสนอว่าการที่รัฐบาลอาณานิคมส่งเสริมการเข้ามาของแรงงานต่างชาติ และกีดกันชนพื้นเมืองไว้ในระบบเศรษฐกิจยังชีพเป็นการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบแบ่งแยกตามชาติพันธุ์ (ethnic division of labor)^{๕๖} และการที่รัฐบาลอาณานิคมบางแห่งใช้ประโยชน์จากระบบความสัมพันธ์แบบศักดินาดั้งเดิมโดยให้ผู้นำพื้นเมืองมาควบคุมการใช้แรงงานของราษฎรทำให้การปรับตัวของราษฎรต่อเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่เกิดขึ้นน้อยหรือไม่เกิดขึ้นเลย^{๕๗} สำหรับการโต้แย้งในประเด็นเหล่านี้ ผู้ศึกษาบางกลุ่มมีความเห็น ว่า ถึงแม้นโยบายของรัฐบาลอาณานิคมจะส่งผลกระทบต่อสถานะทางเศรษฐกิจของชนพื้นเมือง แต่อย่างน้อย รัฐบาลก็ได้ผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีเศรษฐกิจของคนเหล่านี้ ซึ่ง “ไม่น่าจะเกิดขึ้นถ้าปล่อยให้ภายใต้การริเริ่มของผู้นำพื้นเมือง”^{๕๘} หรือในกรณีของการเสนอความเห็นที่ว่ารัฐบาลอาณานิคมอังกฤษไม่สนับสนุนให้นำชาวจีนอพยพมาทำการเกษตรเพราะต้องการให้

แรงงานรับจ้างทั่วไปมีจำนวนมากพอจะทำให้ค่าจ้างแรงงานต่ำ ก็มีผู้โต้แย้งว่ารัฐบาลไม่เคยกำหนดข้อห้าม ทั้งยังให้การสนับสนุนชาวจีนในการจูงพื้นที่ทำกินตามสมควรตลอดมาจนถึงทศวรรษ ๑๙๓๐ ส่วนข้อเสนอก็คือว่าชนพื้นเมืองไม่ได้รับการสนับสนุนให้ปลูกพืชเศรษฐกิจเพราะต้องการแรงงานไว้ปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักให้แก่ผู้ที่ทำการผลิตเพื่อส่งออก ก็มีการโต้แย้งว่ารัฐบาลอังกฤษมีนโยบายในการพึ่งพาข้าวที่นำเข้ามากกว่าที่จะสนับสนุนการปลูกข้าวภายใน^{๕๕} เช่นเดียวกัน งานของไนท์ (G. Knight) ได้แย้งแนวความคิดที่ว่าระบบบังคับการเพาะปลูกเป็นลักษณะของเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมโดยที่แรงงานส่วนใหญ่ที่ทำการแปรรูปในโรงงานน้ำตาลนั้นเป็นชาวนาที่ไร้ที่ดินทำกินและไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจหมู่บ้านอยู่แล้ว จึงถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ชาวนาจะผันตัวมากเป็นแรงงานรับจ้างหรือชนชั้นกรรมาชีพในระบบทุนนิยม^{๕๖}

สำหรับผู้ที่ศึกษาการตอบสนองของชาวนาต่อการผลิตเพื่อส่งออกก็มีแนวคิดและข้อสรุปที่หลากหลายเช่นกัน เรามีผลงานศึกษาที่ชี้ว่าชาวนาชาวมียการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดโดยการเพิ่มผลผลิตอาหารในพื้นที่ดินเท่าเดิม และแบ่งสรรทรัพยากรกับผู้คนที่มีจำนวนมากขึ้นทำให้เกิดความยากจนลงอย่างทัดเทียมกัน^{๕๗} ขณะเดียวกันก็มีงานศึกษาที่แสดงถึงความสามารถของชาวพื้นเมืองในการตอบสนองต่อเศรษฐกิจการตลาดและปรับตัวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ได้ เช่นการที่ชาวนามลายูปลูกยางพาราเป็นพืชเสริมรายได้ เป็นต้น^{๕๘} สิ่งที่น่าสนใจของผลงานเหล่านี้อยู่ที่มุมมองของผู้ศึกษาว่าการตอบสนองของชาวนาอาจไม่ได้ขึ้นอยู่กับการผลิตขั้นต้นของรัฐมากเท่ากับตอบสนองต่อความต้องการของโลกที่ทำให้สินค้านั้นๆ ราคาดี^{๕๙} จากการศึกษาที่ผ่านมา เราพบว่าไม่มีคำตอบหรือคำอธิบายอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะสามารถครอบคลุมลักษณะของการเปลี่ยนแปลงและการตอบสนองของชนพื้นเมืองทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ และด้วยเหตุนี้จึงสนับสนุนการมองหาคำอธิบายที่แตกต่างไปจากการศึกษาที่ใช้กรอบอาณานิคมเป็นหลัก

บทความนี้ได้นำเสนอการประเมินระบอบอาณานิคมในฐานะกรอบที่ใช้ในการศึกษาพัฒนาการการผลิตและการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากมุมมองของความเปลี่ยนแปลงและความสืบเนื่องว่ายังคงมีข้อจำกัด ทำให้ผู้ศึกษามีความจำเป็นที่จะต้องหาแนวทฤษฎีหรือแนวทางการศึกษา (approach) อื่นๆ ที่จะขยายผลการศึกษา

ให้มากขึ้น แง่มุมที่ควรได้รับการสนใจค้นคว้าเพิ่มเติมหรือตีความใหม่ ได้แก่ ลักษณะของระบบการผลิตและการค้าของรัฐพื้นเมืองก่อนการเข้ามาของระบอบอาณานิคม บทบาทของชาวจีนในการพัฒนาการผลิตเพื่อส่งออกก่อนและหลังการกระชับอำนาจการปกครองของรัฐบาลอาณานิคมและรัฐบาลสยาม รูปแบบและระดับของการเปลี่ยนแปลงการลงทุนของชาวตะวันตก และผลกระทบและการตอบสนองของชาวพื้นเมืองทั้งระดับผู้นำและราษฎร ทั้งหมดนี้ควรศึกษาด้วยความตระหนักถึงความแตกต่างในแต่ละพื้นที่ แต่ขณะเดียวกันก็ต้องวางอยู่บนพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของการค้าระหว่างประเทศและความเป็นไปของเศรษฐกิจโลก เนื่องจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีเศรษฐกิจที่ผูกพันกับกำลังซื้อของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ความเป็นไปของเศรษฐกิจโลกจึงมีผลต่อภูมิภาคนี้เป็นอย่างมาก

หากเป็นเช่นนั้น แนวทางการศึกษาใดที่จะช่วยเปิดประเด็นการศึกษาหรือวางกรอบความคิดที่ต่างไปจากเดิม ในการนำเสนอบทความเมื่อ ค.ศ. ๑๙๙๐ เอ็มเมอร์สันแนะนำทางเลือกใหม่ไว้ ๒ ประการ ประการแรกคือ มองความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการปรับตัวภายในสังคมท้องถิ่น (original change) โดยการศึกษารายละเอียดในขอบเขตพื้นที่การศึกษาที่จำกัด (microdynamic) ประการที่สองคือ ศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งหรืออยู่ในกระบวนการที่กำลังถูกดึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของโลก เป็นการศึกษาในระดับมหภาค (dependent continuity และ macrosystemic)^{๖๔} หากนำแนวคิดนี้มาประยุกต์กับการศึกษาการผลิตและการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การใช้พื้นที่ศึกษาเล็กและศึกษาในระดับลุ่มลึกดูจะให้ผลเป็นที่พอใจ เนื่องจากสามารถศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มองหากการปรับเปลี่ยน การปรับตัว และการตอบสนองของสังคมพื้นเมืองต่อปัจจัยใหม่ที่เข้ามา การศึกษาในลักษณะดังกล่าวยังสามารถนำไปทดสอบแนวคิดเชิงทฤษฎี โดยการศึกษาหลายๆ พื้นที่ที่มีประสบการณ์คล้ายคลึงกัน การศึกษาที่ผสมผสานระหว่างการศึกษาข้อมูลรายละเอียด (empirical study) กับการใช้แนวคิดทฤษฎี (theoretical concept) เช่นนี้ มีผู้ทดลองศึกษามาแล้วและให้ผลดีในระดับหนึ่ง^{๖๕}

ส่วนการศึกษาในระดับมหภาคหรือศึกษากระบวนการระดับโลก (global process) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สองนั้นทำได้ยากกว่า แต่ผลงานของแอนโทนี รีดและวิกเตอร์ ลิบบอร์แมนที่ศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๗) ก็เป็นตัวอย่าง

ผลงานที่ยืนยันว่าสามารถทำการศึกษาในลักษณะนี้ได้ อย่างไรก็ตาม สำหรับช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ นั้น ยังไม่มีผลงานการศึกษาภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในภาพรวมที่ประสบความสำเร็จในการผสมผสานข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในระดับจุลภาคเข้ากับสถานะเศรษฐกิจของโลก แต่มีผลงานที่ใช้แนวทางการศึกษานี้ในการศึกษาระดับประเทศ ได้แก่งานของลินบลัด (J.T. Lindblad) ซึ่งศึกษาการขยายอิทธิพลของดัตช์ในอินโดนีเซียจากมิติเศรษฐกิจ^{๖๖} ลินบลัดเสนอว่าความต้องการของตลาดโลกและความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจโลกเป็นพลังผลักดันให้เกิดการผลิตเพื่อส่งออกในเนเธอร์แลนด์ อีส อินดีส แต่การที่การผลิตเพื่อส่งออกจะดำเนินไปด้วยดีจะต้องมีความพร้อมของแหล่งผลิตประกอบด้วย ซึ่งในกรณีที่เขาทำการศึกษา ความพร้อมของแหล่งผลิตที่จะตอบสนองต่อแรงกระตุ้นของตลาดโลกเกิดจากความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ที่มีมาก่อนหน้านั้น เช่นมีนักลงทุนเข้ามาบุกเบิกแล้ว เป็นต้น แต่การที่จะมีนักลงทุนเข้ามาบุกเบิกย่อมขึ้นกับความต้องการของตลาดโลกเป็นปฐม ในแง่นี้ กระบวนการทั้งหมดเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบใหญ่ (เศรษฐกิจโลก) กับส่วนย่อย (แหล่งผลิตในเนเธอร์แลนด์ อีสอินดีส) อย่างไรก็ตาม กรณีศึกษาเช่นนี้อาจถือเป็นข้อยกเว้นมากกว่าเรื่องปกติ เพราะโดยทั่วไปการสร้างคุณภาพระหว่างการศึกษาสองระดับเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เอมเมอร์สันได้กล่าวเตือนไว้ในบทความของเขาว่าการมองระบบใหญ่และการศึกษาข้อมูลส่วนย่อยอาจทำให้เกิดข้อสรุปที่ขัดแย้งกันเพราะประสบการณ์ของสังคมระดับท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างหลากหลาย ซึ่งจะมีผลต่อการสร้างภาพที่เป็นองค์รวม ในทางกลับกัน หากผู้ศึกษาพยายามจัดข้อมูลให้อยู่ในกรอบของระบบใหญ่ ก็คงต้องทำได้เพียงตั้งข้อสังเกตอย่างกว้างๆ (generalization) หรืออาจต้องมองข้ามข้อมูลบางอย่างที่ขัดแย้งอันเป็นปัญหาที่นักทฤษฎีนิยมประสบอยู่เป็นประจำ

กล่าวโดยสรุป การศึกษาประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากมิติเศรษฐกิจตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมาก้าวหน้าไปมากกว่าการค้นหารายละเอียดหรือเล่าเรื่องราว เรามีข้อมูลและข้อสรุปต่างๆ เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ สิ่งที่น่าสนใจในเวลานี้คือ การนำข้อมูลเหล่านั้นมาจัดองค์ความรู้เพื่อให้สามารถนำมาใช้ในการอธิบายประเด็นปัญหาทางประวัติศาสตร์ และเพื่อนำมาใช้ในการตีความหรือตีความใหม่^{๖๗} เนื่องจากการค้าเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่เคลื่อนไหวในระดับมหภาค ขณะที่การผลิตเป็นประเด็นที่สามารถศึกษาลงไปในระดับลุ่มลึกในพื้นที่หนึ่งๆ ได้ การศึกษาเกี่ยวกับการผลิต

และการค้าพร้อมกันไปจึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะประสานประโยชน์จากการศึกษาทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน ยกตัวอย่างเช่น เราสามารถศึกษาความเป็นไปของการผลิตในหมู่บ้านบนฐานความเข้าใจเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของระบบเศรษฐกิจโลกที่มีเครือข่ายการค้าเป็นตัวเชื่อม วิธีนี้อาจเป็นแนวทางการศึกษาเกี่ยวกับความสืบเนื่อง และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระบบใหญ่และส่วนย่อย เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่ทำให้เห็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจที่ผสมกันท้องถิ่นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้ากับระบบเศรษฐกิจของโลก

ศาสตราจารย์ ดร.สุจิตต์ วัฒนศิริกุล

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตต์ วัฒนศิริกุล

เชิงอรรถ

- ^๑ โปรดดูการอภิปรายใน Paul H. Kratoska, Remco Raben and Henk Schulte Nordholt, eds., *Locating Southeast Asia : Geographies of Knowledge and Politics of Space*. Singapore : Singapore University Press, 2005.
- ^๒ J.T. Lindblad, "Current Trends in the Economic History of Southeast Asia", *Journal of Southeast Asian Studies*, 26 : 1 (March 1995), p. 159-168.
- ^๓ J.D. Legge, "The Writing of Southeast Asian History" in N. Tarling, ed., *The Cambridge History of Southeast Asia*, Vol. I, Singapore : Cambridge University Press, 1992, p. 3.
- ^๔ Harry J. Benda, "The Structure of Southeast Asian History : Some Preliminary Observations" *Journal of Southeast Asian Studies*, 3 (1962), p. 111-138.
- ^๕ D.K. Emmerson, "Issues in Southeast Asian History : Room for Interpretation – A Review Article", *Journal of Asian Studies*, XL : 1 (1980), p. 43-68.
- ^๖ J.R.W. Smail, "On the Possibility of an Autonomous History of Modern Southeast Asia", *Journal of Southeast Asian History*, 2 (1961), p. 72-102.
- ^๗ D.J. Steinberg, ed., *In Search of Southeast Asia : A Modern History*, Revised edition, Honolulu : University of Malaya Press, 1987, chapter 22, p. 219-244.
- ^๘ G.C. Allen and A.G. Donnithorne, *Western Enterprise in Indonesia and Malaysia. A Study in Economic Development*, London : Allen & Unwin, 1957.
- ^๙ W.R. Roff, *The Origin of Malay Nationalism*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1967, p. 13.
- ^{๑๐} D.K. Emmerson, Issues....., p. 58; งานของฟาน เลอร์ที่กล่าวถึงได้แก่ J.C. Van Leur, *Indonesian Trade and Society : Essay in Asian Social and Economic History*, trans. S. Holmes and A. van Marle, The Hague : W.van Hoeve, 1955.
- ^{๑๑} D.K. Emmerson, Issue.....p., 56-58. ดูตัวอย่างของการศึกษาแนวนี้ได้ใน R.T. McVey, ed., *Southeast Asian Transitions. Approach through Social History*, 1978.
- ^{๑๒} D.K. Emmerson, Issue.....p., 62-63. งานของวอลเลอริสไตน์ที่กล่าวถึงได้แก่ Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, New York : Academic Press, 1974.
- ^{๑๓} Wong Lin Ken, *The Malayan Tin Industry to 1914 with Special Reference to the States of Perak, Selangor, Negri Sembilan and Pahang*, Tucson : University of Arizona Press, 1965; Yip Yat Hoong, *The Development of the Tin Mining Industry of Malaya*, Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1969.
- ^{๑๔} J.H. Drabble, *Rubber in Malaya 1875-1922 : the Genesis of the Industry*, Kuala Lumpur : Oxford

- University Press, 1973; Voon Phin Keong, *Western Rubber Planting Enterprise in Southeast Asia 1876-1921*, Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1976.
- ^{๑๕} J.H. Drabble, "Peasant Smallholders in the Malayan Economy", in J.C. Jackson and Martin Rudner, eds., *Issues in Malaysian Development*, Singapore : Heinemann Education Books (Asia), 1979; Lim Teck Chee, *Peasant and Their Agricultural Economy in Colonial Malaya 1874-1941*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1977.
- ^{๑๖} Wong Lin Ken, "Twentieth-Century Malaysian Economic History : A Selected Bibliographic Survey", *Journal of Southeast Asian Studies*, 10 : 1 (1979), p. 1-24. งานชิ้นนี้แนะนำบรรณานุกรมที่ครอบคลุมผลงานที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศมาเลเซียและสิ่งคิปรักภายใต้กรอบของระบอบอาณานิคม
- ^{๑๗} D.J. Steinberg, ed., *In Search of Southeast Asia : A Modern History.....*, chapter 22, p. 219-244. ตัวอย่างผลงานที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาการเจริญเติบโตของการคมนาคมขนส่งกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจในบริเวณคาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะอินโดนีเซียได้แก่ Amarjit Kaur, *Bridge and Barrier, Transport and Communication in Colonial Malaya, 1870-1957*, 1985; H.W. Dick, *Indonesian Interisland Shipping Industry*, Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1987.
- ^{๑๘} J.H. Drabble and P.J. Drake, "The British Agency House in Malaysia : Survival in the Changing World", *Journal of Southeast Asian Studies*, 12 : 2 (1981), p. 297-329.
- ^{๑๙} Lim Teck Ghee, *Peasants and their Agriculture Economy in Colonial Malaya, 1874-1941*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1977.
- ^{๒๐} Lim Chong Yah, *Economic Development of Modern Malaya*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1967, p. 258.
- ^{๒๑} สำหรับการผลิตน้ำตาลในชวา ก่อน ค.ศ. ๑๘๓๐ ดูงานของ G. R. Knight, "From Plantation to Padi-Field : The Origins of the Nineteenth-Century Transformation of Java's Sugar Industry", *Modern Asian Studies*, 14 : 2 (1980).
- ^{๒๒} Robert van Neil, "The Effect of Export Cultivations in Nineteenth Century Java", *Modern Asian Studies*, 15 : 1 (1981), p. 25-58.
- ^{๒๓} G.R. Knight, "Peasant Labor and the Capitalist Production in Late Colonial Indonesia : The Campaign at a North Java Sugar Factory, 1840-70", *Journal of Southeast Asian Studies*, 19 : 2 (1988), p. 245-265.
- ^{๒๔} J.S. Furnivall, *Netherlands India : A Study of Plural Economy*, Cambridge : Cambridge University Press, 1942.
- ^{๒๕} Clifford Geertz, *Agricultural Involution. The Processes of Ecological Change in Indonesia*, Berkeley :

๔๒ ชุติพร วิรุณหะ

- University of California Press, 1963; R.E. Elson, *Javanese Peasants and the Colonial Sugar Industry. Impact and Changes in an East Java Residency*, Singapore : Oxford University Press, 1984.
- ^{๒๖} R.E. Elson, *Javanese Peasants....*, p. 122-123.
- ^{๒๗} M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, Third edition, Basingstoke : Palgrave, 2002, p. 144.
- ^{๒๘} M.C. Ricklefs, *A History....*, p. 145; K.J. Peizer, *Planter and Peasant : Colonial Policy and the Agrarian Struggle in East Sumatra 1863-1874*, The Hague : Martinus Nijhoff, 1978.
- ^{๒๙} Micheal Adas, "Imperialist Rhetoric and Modern Historiography : The Case of Lower Burma before and after Conquest", *Journal of Southeast Asian Studies*, 3 : 1 (1972), p. 175-192; J.H. Drabble, "Some Thoughts on the Economic Development of Malaya under British Administration", *Journal of Southeast Asian Studies*, 5 : 2 (1974), p. 199-209.
- ^{๓๐} J.C. Ingram, *Economic Change in Thailand 1850-1970*, Standford : Stanford University Press, 1971; D.B. Johnston. "Rice Cultivation in Thailand : the Development of an Export Economy by Indigenous Capital and Labor" *Modern Asian Studies*, 15 : 1 (1981), p. 107-126; Sompop Manarungsan, *Economic Development of Thailand 1850-1950*, Bangkok : Institute of Asian Studies, 1989; Pasuk Phongpichit and Chris Baker, *Thailand : Economy and Politics*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1995.
- ^{๓๑} Chatthip Nartsupa, Suthy Prasartset, eds., *The Political Economy of Siam 1851-1910*, Bangkok : Social Science Association of Thailand, 1981; Chatthip Nartsupa, Suthy Prasartset and Montri Chenvidkarn, eds., *The Political Economy of Siam 1910-1932*, Bangkok : Social Science Association of Thailand, 1978. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์, (บรรณาธิการ), *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๒*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.
- ^{๓๒} Chatthip Nartsupa et al, 1981; สิรลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, *ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๕๓*, กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๒๓.
- ^{๓๓} Sungsid Piriyarangsana, *Thai Bureaucratic Capitalism, 1932-1960*. Bangkok : Chulalongkorn University Social Science Research Institute, 1983; K. J. Hewison, *Bankers and Bureaucrats : Capital and the Role of the State in Thailand*. New Haven : Yale University Southeast Asia Studies, 1989; Akira Suehiro, *Capital Accumulation in Thailand 1855-1985*. Tokyo : Center for East Asia Cultural Studies, 1989; พรรณิ บัวเล็ก. *วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๑๖*. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๒๙; พรรณิ บัวเล็ก. *ลักษณะของนายทุนไทยในช่วง พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๘๒*. กรุงเทพฯ : พันธกิจ, ๒๕๔๕.
- ^{๓๔} Lysa Hong, *Thailand in the Nineteenth Century : Evolution of the Economy and Society*, Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1984; Hans-Dieter Evers, "Trade and State Formation :

Siam in the Early Bangkok Period”, *Modern Asian Studies*, 24 : 4 (1987), p. 751-771.

- ^{๓๕} J.C. Jackson, *Planter and Speculators : Chinese and European Agricultural Enterprise in Malaya, 1786-1921*, Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1968.
- ^{๓๖} Wong Lin Ken, *The Malayan Tin Industry to 1914.....*, 1965.
- ^{๓๗} Khoo Kay Kim, *The Western Malay State 1850-1873. The Effect of Economic Development on Malay Politics*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1972.
- ^{๓๘} Anthony Reid, *The Contest for North Sumatra : Atjeh, the Netherlands and Britain, 1858-1898*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969.
- ^{๓๙} Anthony Reid, “An Age of Commerce in Southeast Asian History”, *Modern Asian Studies*, 24 : 1 (1990), p. 21-24.
- ^{๔๐} Baubara Andaya and Leonard Andaya, *A History of Malaysia*, 2nd edition, Basingstoke : Palgrave, 2002, p. 116, 123, 148 and 398.
- ^{๔๑} J. Cushman and A. Milner, “Eighteenth and nineteenth-Century Accounts of the Malay Peninsula”, *Journal of Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, 52 : 1 (1979).
- ^{๔๒} Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*. Volume I and II, New Haven : Yale University Press, 1988 and 1993.
- ^{๔๓} V. Liebermann, “An Age of Commerce in Southeast Asia? Problems of Regional Coherence- A review Article”, *Journal of Asian Studies*, 54 : 3 (1995), p. 796-807.
- ^{๔๔} Ng Chin Keong, “Chinese trade with Southeast Asia in the 17th and 18th Centuries”, in *Kapal dan Harta Karam : Ships and Sunken Treasure*, Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1986.
- ^{๔๕} J. Cushman and A. Milner, “Eighteenth and Nineteenth-Century.....”, p. 33.
- ^{๔๖} D.K. Bassett, “British Country Trade Networks in the Thai and Malay States, c. 1680-1770”, *Modern Asian Studies*, 23 : 4 (1989), p. 625-643; D. Lewis, “The Growth of the Country Trade in the Straits of Malacca, 1760-1777”, *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, 43 : 2 (1970), p. 114-130.
- ^{๔๗} Wong Lin Ken, “Singapore : Its Growth as an Entrepot Port 1819-1941”, *Journal of Southeast Asian Studies*, 9 : 1 (1978), p. 50-84; Chiang Hai Ding, *A History of the Straits Settlements foreign Trade 1870-1915*, Singapore : National Museum, 1978; W.G. Huff, *The Economic Growth of Singapore : Trade and Development in the Twentieth Century*, Cambridge : Cambridge University Press, 1994; Chuleeporn Virunha, “From Regional Entrepot to Malayan Port : Penang’s Trade and Trading Communities, 1890-1940”, in Yeoh Seng Guan et al, eds., *Penang and Its Region. A Story of an Asian Entrepot*, Singapore: NUS Press, 2009.

๔๔ ชลชีพ วิวัฒน์

- ^{๔๔} I. Brown, *Economic Change in South-East Asia c. 1850-1980*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1997, chapter 4, p. 47-62.
- ^{๔๕} W.L. Blythe, *The Impact of Chinese Secret Societies in Malaya. A Historical Studies*. London : Oxford University Press, 1969; Anthony Reid, "Early Chinese Migration into North Sumatra", in J. Ch'en and N. Tarling, *Studies in the Social History of China and Southeast Asia*, Cambridge : Cambridge University Press, 1970.
- ^{๔๖} K. Stahl, *The Metropolitan Organization of British Colonial Trade*, London : Faber and Faber, 1951; G.C. Allen and A.G., Donnithorne, *Western Enterprise in Indonesia and Malaya. A Study in Economic Development*, London : Allen&Unwin, 1957.
- ^{๔๗} J.G. Butcher, "The Demise of the Revenue Farm System in the Federated Malay States", *Modern asian Studies*, 17 : 3 (1983) ; J.W. Cushman, "The Khaw Group: Chinese Business in the Early Twentieth Century Penang", *Journal of Southeast Asian Studies*, 17 : 1 (1986); J. Rush, *Opium to Java : Revenue Farming and Chinese Enterprise in Colonial Indonesia, 1860-1910*, Ithaca : Cornell University Press, 1990 ; J. Butcher and H. Dick, eds., *The Rise and Fall of Revenue Farming : Business Elite and the Emergence of the Modern State in Southeast Asia*, New York : St Martin Press, 1993.
- ^{๔๘} J.W. Cushman, *Family and State. The Formation of a Sino-Thai Tin-Mining Dynasty 1797-1932*, Singapore : Oxford University Press, 1991. R. McVey, ed., *Southeast Asian Capitalist*, Ithaca : Cornell University Press, 1992.
- ^{๔๙} J.T. Lindblad, "Economic Aspects of the Dutch Expansion in Indonesia, 1870-1914", *Modern Asian Studies*, 23 : 1 (1989), p. 1-23.
- ^{๕๐} J.H. Drabble, "Some Thought on the Economic Development....", 1974.
- ^{๕๑} A Maddison, "Dutch Income in and from Indonesia 1700-1938", *Modern Asian Studies*, 23 : 4 (1991), p. 645-670.
- ^{๕๒} Lim Teck Ghee, "British Colonial Administration and the Ethnic Division of Labour in Malaya", *Kajian Malaysia*, 2 : 2 (1984), p. 28-66.
- ^{๕๓} Clifford Geertz, *Agricultural Involution.....*, 1963.
- ^{๕๔} P.J. Drake, "The Economic Development of British Malaya to 1914", *Journal of Southeast Asian Studies*, 10 : 2 (1979), p. 289.
- ^{๕๕} P.H. Kratoska, "Rice Cultivation and the Ethnic Division of Labour in British Malaya", *Comparative Studies of History and Society*, 24 : 2 (1982), p. 280-314.
- ^{๕๖} G.H. Knight, "Peasant Labour.....", 1988.

- ^{๖๑} Clifford Geertz, *Agricultural Involution.....*, 1963.
- ^{๖๒} J.H. Drabble, "Peasant Smallholders.....", 1979; K.J. Pelzer, *Planters and Peasants....*, 1978; R.E. Elson, *The End of the Peasantry in Southeast Asia : A Social and Economic History of Peasant Livelihood, 1880-1990s*, Basingstoke : MacMillan Press, 1997.
- ^{๖๓} P.J. Drake, "The Economic Development of British Malaya.....", 1979; Drabble, J., *An Economic History of Malaysia, c. 1800-1990*, Basingstoke : MacMillan Press, 2000.
- ^{๖๔} D.K. Emmerson, "Issues in Southeast History....", p. 67-68.
- ^{๖๕} ตัวอย่างเช่น Shahril Talib, *After Its Own Image, The Trengganu Experience, 1881-1941*, Singapore : Oxford University Press, 1984; Cheah Boon Kheng, *The Peasant Robbers of Kedah 1900-1929*, Singapore : Oxford University Press, 1988.
- ^{๖๖} J.T. Lindblad, "Economic Aspect of the Dutch Expansion in Indonesia, 1870-1914", *Modern Asian Studies*, 23 : 1 (1989), p. 1-23.
- ^{๖๗} ตัวอย่างผลงานที่พยายามนำเสนอข้อมูลที่ค้นพบใหม่หรือนำองค์ความรู้มาจัดระบบ รวมทั้งผลงานที่อภิปรายการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ในระยะหลังได้แก่ M. Adas, *The Burma Delta : Economic Development and Social Changes on an Asian Rice Frontier*, Madison : University of Wisconsin Press, 1974; J. Drabble, *An Economic History of Malaysia, c. 1800-1990*, Basingstoke : MacMillan Press, 2000. ; I. Brown, *Economic Change in Southeast Asia c. 1830-1980*, Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1997; V. Lieberman, "Local Integration and Eurasian Analogies : Structuring Southeast Asian History, c. 1350s-c. 1830", *Modern Asian Studies* 27, (1993), p. 475-572; A. Booth, *The Economic Development of Southeast Asia : 1870-1985*, Working Paper 63, Centre of Southeast Asian Studies, Clayton : Monash University, 1990; A. Booth et al, eds., *Indonesian Economic History in the Dutch Colonial Era*, New Haven : Yale University Press, 1990.; A. Booth, *The Indonesian Economy in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Basingstoke : MacMillan Press, 1998; Elsbeth Locher-Scholten, "Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago Around 1900 and the Imperialism Debate", *Journal of Southeast Asian Studies*, 25 : 1 (March 1994), p. 91-111. เป็นต้น

